

Vrijeme i okolnosti postanka Novigradskog zbornika

Mladen Ančić

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Republika Hrvatska

Autor razmatra vrijeme i okolnosti nastanka teksta poznatog pod imenom Novigradski zbornik starohrvatskog običajnog prava. Zaključuje da je tekst doista najvjerojatnije nastao 1452. godine, a da su mu dopune dodane 1454. godine, kad je mogao biti potvrđen i od središnjih mletačkih vlasti. Upozoravajući na činjenice koje definiraju društveni položaj skupine koja je vodila postupak zapisivanja običaja, autor zaključuje da je odbir običaja koji su zapisani 1452. godine bio uvelike definiran interesima pripadnika te skupine. Temeljem tih zaključaka autor predlaže novi pristup u čitanju sličnih zbornika "običajnoga prava", pri čemu bi težište raščlambi trebalo pomaknuti s pravno-povijesnoga razlaganja zapisanih običaja na društvene okolnosti koje su oblikovale sklop praktičnoga ponašanja ljudi.

Prije pedesetak godina Miho je Barada tiskao svoju raspravu *Starohrvatska seoska zajednica*, u sklopu koje je objelodanio i tekst otada u literaturi poznat pod imenom Novigradski zbornik starohrvatskog običajnog prava ili u kraćoj verziji - Novigradski zbornik.¹ Tekst je i prije Baradina izdanja bio dva puta tiskan,² ali nije privlačio osobitu pozornost povjesničara. Nakon što ga je Barada kritički obradio, uredio i preveo, Novigradski zbornik počeo se nešto više rabiti u raščlambama društvenih odnosa kakvi su vladali u južnim dijelovima srednjovjekovne Hrvatske.³ No, autori koji su ga rabili nisu su se upuštali u raščlambe vremena i okolnosti nastanka teksta koji je Barada otisnuo u svojoj knjizi, prihvaćajući ono što je izdavač o tome rekao. Problem je tek nedavno postavio i njime se pozabavio N. Jakšić,⁴ pri čemu je došao do rezultata koji se uvelike razlikuju od onoga što je pred gotovo pola stoljeća napisao Miho Barada. Naime, Jakšić je zaključio da tekst koji danas stoji na raspolaganju ne potječe iz 1551. godine, kako bi se dalo zaključiti i kako je doista zaključio Barada iz uvoda publiciranoga teksta, nego

¹ M. BARADA, *Starohrvatska seoska zajednica*, Zagreb 1957, 149-177.

² Za ta prethodna izdanja usp. BARADA, *Starohrvatska ...*, 149.

³ Novigradski zbornik za svoje su raščlambe društvenih gibanja, osim Barade, rabili T. RAUKAR, *Zadar u XV stoljeću. Ekonomski razvoj i društveni odnosi*, Zagreb 1977; ISTI, *Seljak i plemić hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb 2002; J. KOLANOVIĆ, "Hrvatsko običajno pravo prema ispravama XIV. i XV. Stoljeća", *Arhivski vjesnik* 36/1993; D. KARBIĆ, "Hrvatski plemićki rod i običajno pravo", *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti HAZU* 16/1998. Kao vrelo iz kojega je rekonstruirao pravne norme, Novigradski zbornik rabio je L. MARGETIĆ, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Stvarna prava*, Zagreb-Rijeka-Čakovec 1983; ISTI, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb 1996.

⁴ N. JAKŠIĆ, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*, Split 2000, 170-180.

iz 1452. godine, odnosno zaključio je kako je Zbornik cijelo stoljeće stariji. Glavni argument na kojemu Jakšić gradi takav zaključak jest jedan dokument na koji je svojedobno upozorio T. Raukar, no kojemu sam nije pridavao osobite pozornosti.⁵ Izvlačeći iz spomenutoga, ali i iz niza drugih dosad nepoznatih dokumenata, dalekosežne zaključke, Jakšić je minuciozno rekonstruirao vjerojatne okolnosti nastanka teksta Novigradskoga zbornika. Prema njegovu sudu, Zbornik je, u onom obliku koji je do nas došao, nastao tako što su osmorica "hrvatskih plemića", koji su predstavljali osam "seoskih zajednica" u kojima su živjeli, u Novigradu izdiktirali njegov hrvatski tekst zadarskome javnom bilježniku Šimunu Damjanovom, koji je potom pribilježeni hrvatski tekst preveo na latinski jezik. Taj je latinski tekst cijelo jedno stoljeće kasnije preveo na talijanski jezik tadašnji zadarski javni bilježnik, Johannes a Morea, koji mu je i dao onakav oblik u kakvu je sačuvan sve do naših dana.

U ovoj prigodi namjeravam dodati još neke opaske koje će potvrditi i učvrstiti zaključke do kojih je došao Jakšić, a potom posebno razložiti okolnosti u kojima je nastao tekst kojim se danas služe povjesničari, pokazujući razloge koji su doveli do ove kodifikacije, što će, dakako, onda biti važno za njegovo dalje čitanje i interpretiranje. Pri tome će se pokazati kako je u tekstu, preciznije u kompoziciji Novigradskoga zbornika, moguće raspoznati zasebne cjeline, koje su posljedica činjenice da ga je doista diktiralo više različitih osoba. Uz to će, usporedbom s onim što otkrivaju suvremeni dokumenti, nastojati dokazati da je takav kakav je, tekst daleko od toga da bi se mogao uzimati kao ozbiljna «kodifikacija hrvatskoga običajnog prava», kako ga se uobičajilo kvalificirati. Nasuprot tomu pokazat će kako su uredbe izdiktirane zadarskome javnom bilježniku, koji ih je potom i preveo, ponajprije zrelo društvenih i političkih prilika kakve su vladale na području oko Novigrada nakon 1409. godine, odnosno vremena kada je Venecija zauzela i trajno okupirala Zadar i njegovo duboko zaleđe, koje do tada nije pripadalo zadarskom gradskom kotaru ("distriktu").

* * *

Prihvaćajući, dakle, u cijelosti Jakšićeve zaključke glede vremena postanka Zbornika, koji on stavlja u 1452. odnosno 1454. godinu, valja svakako priznati da se zapisivanje "običaja koji su bili (obdržavani) na tlu Hrvatske od Knina do Nina" može promatrati kao dio mjera koje je mletačka uprava poduzimala na sređivanju prilika u sjevernoj Dalmaciji, odnosno u Zadru i njegovu okruženju.⁶ Pri tomu ipak treba upozoriti da sadržaj dokumenta kojim osmorica "seoskih plemića" (*nobilium villarum*) iz osam sela Novigradskoga kotara (Nikola Becić iz Nadina, Radoslav Kuzmić iz Praskvića, Cvitan Katić iz Stupića, Pavao Bolković iz Pritičevića, Juraj Milčić iz Cerinca, Jurica Baboničić iz Korupljaca, Vukašin Pečarić iz Dolca i Grgur Perčić iz Slivnice) imenuju svojim pravnim zastupnikom ser Lovru Milkovića, zadarskoga građanina, daje naslutiti kako je inicijativa za taj posao potekla upravo od njih. Naime, u dokumentu se izrijeком navodi da osmorica nastupaju u ime svojih "seoskih zajednica" (*tamquam nuntij et missi ut asseruerunt suarum uniuersitatum dictarum uillarum*), kao što se izrijeком navodi da ser Lovre u Veneciji također treba nastupati u ime tih istih "seoskih zajednica" (*se nomine ipsarum uniuersitatum presentandum*). Njegov je zadatak u Veneciji osigurati "milost" središnjih državnih vlasti, po napatku koji mu je osobno predočen, i to kako radi osiguranja dobrobiti

⁵ Obzirom da će se o dokumentu od 2. veljače 1452. još podosta govoriti, dovoljno je ovdje samo naznačiti da je na njega prvi upozorio RAUKAR, *Zadar ...*, 35 bilj. 45, navodeći ga kao ilustraciju funkcioniranja "seoske zajednice". Integralni, pak, tekst dokumenta objavio je JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 321-2, uz reprodukciju izvornika na str. 179. Vrijedi ovdje primijetiti da se T. Raukar ni u najnovijem radu ne osvrće na Jakšićevo novo datiranje Novigradskoga zbornika, pa ni na njegovo tumačenje spomenutoga dokumenta, nego ga ponovno uzima kao dokaz zaključku "da je zadarsko selo do kraja srednjeg vijeka sačuvalo izrazitu društvenu zasebnost" (RAUKAR, *Seljak ...*, 23).

⁶ JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 177, pretpostavlja da je "kodifikacija običaja s prostora Novigradskog i Vranskog distrikta bila kneževa obveza".

rečenih "seoskih zajednica", tako i radi "očuvanja starih običaja koji su se dosad obdržavali u kotaru utvrde Novigrada" (*pro conseruatione antiquarum consuetudinum in dicto districtu castru Nouigradi hactenus obseruatarum*).⁷

Te posljednje riječi, koje neodoljivo i formulacijom podsjećaju na uvodni dio Zbornika, doista ne ostavljaju nikakva mjesta dvojbi glede toga odnose li se ili ne na materiju koju donosi ono što je Barada objavio kao Novigradski zbornik. Teško je, naime, povjerovati da je izabrani prokurator, ser Lovre Milković, mogao ići u Veneciju i tamo raditi na "očuvanju starih običaja" a da nije sa sobom nosio i pisani tekst tih običaja, pri čemu bi to bio isti onaj tekst koji se sačuvao u mnogo kasnijem prijevodu Iohannesa a Morea. Istodobno, međutim, izbor ser Lovre kao zastupnika s takvom zadaćom jasno daje do znanja da je posao oko kodifikacije, odnosno bilježenja tih "starih običaja", proveden u prvome redu u interesu stanovnika novigradskoga kotara. Nije ovdje teško pretpostaviti da su, dolazeći na sud zadarskoga kneza, pod čijom je apelacijskom jurisdikcijom bio Novigradski kotar,⁸ stanovnici toga kraja nerijetko imali problema. Zadarski sudbeni spisi, međutim, iz razdoblja od 1409. do sredine 15. stoljeća nisu se, nažalost, sačuvali, pa stoga ne znamo mnogo o sudbenoj praksi kakva je vladala nakon 1409. godine. Tako ne znamo gotovo ništa o razgraničenju kompetencija između prvostupanjskih (seoskih) sudova, suda u Novigradu i konačno suda zadarskoga kneza, nisu detaljnije poznati način i okolnosti apeliranja na više sudbene instancije u slučaju nezadovoljstva prvostupanjskom presudom i sl. Uz to, svakako valja pretpostaviti da međusobne odnose, pa i prijepore i sporove koji su iz njih proizlazili, stanovnika novigradskoga kotara nije bilo jednostavno i lako rješavati sukladno odredbama zadarskoga Statuta, koji je važio na teritoriju gradskoga kotara, iako je bilo i takvih slučajeva. U takvoj situaciji, a kako bi se stekla bar kakva takva predodžba o prilikama u kojima je došlo do zapisivanja sklopa običajnoga prava, čini se uputnim ovdje ukratko iznijeti nekoliko primjera sklopljenih ugovora, odnosno sporova vođenih prije 1452. godine. Za sporove je važno naglasiti da su zbog ovih ili onih razloga završili nagodbom pa su stoga i bili registrirani bilježničkom ili kaptolskom ispravom - ugovorom, a ne eventualnom presudom neke od sudbenih instancija.

* * *

Prvi od tih primjera odnosi se na prijepor stanovnika i vlasnika zemlje u srednjovjekovnom selu Slivnica, najsjevernijem naselju Novigradskoga kotara.⁹ Prijepor je izbio između Dujma Stjepanova Kopitanića s jedne, i Petra i Grgura, pok. Pribacija, te Stjepana Diskovića s druge strane, sredinom drugog desetljeća 15. stoljeća i bio okončan sporazumom registriranim ispravom zadarskoga kaptola izdanom 13. listopada 1416. Predmet spora bio je posjed jedne trećine cijeloga sela Slivnica, što je Dujam Stjepanov tražio od Petra, Grgura i Stjepana, temeljem "prava srodstva, odnosno bilo kojega drugog prava" (*jure consanguinitatis siue alio quocumque jure*). Spor se u prvoj instanciji vodio pred Mihilinom, udovicom zadarskoga plemića Gvida Matafara, i Gvidovim nećakom, Šimunom Matafarom, koji su zapravo bili izvršitelji Gvidove oporuke i samim time nastupali u funkciji vlasnika pokojnikovih posjeda. Izričaj da su Mihilina i Šimun strankama sudili kao njihovi "zakoniti gospodari i suci" (*tamquam sui legitimi domini et iudices*) svakako traži objašnjenje. U takvu objašnjenju valja poći od činjenice da

⁷ Svi citirani navodi potječu iz isprave koju je objavio JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 321-2. Jasno razumjevi njezin sadržaj. Jakšić (178) i sam uviđa da je inicijativa oko cijeloga posla potekla od "hrvatskog plemstva", no ne upušta se u raspravljanje odnosa mletačkih vlasti i pučanstva Novigradskoga kotara u cijelome poslu.

⁸ Za uklapanje novigradskoga kotara u sklop teritorija pod jurisdikcijom mletačkoga kneza u Zadru usp. RAUKAR, *Zadar ...*, 49-51.

⁹ O selu Slivnica osnovne informacije donosi R. JELIĆ, "Novigradski distrikt", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zadru* 31/1989, 160-1.

je Gvido Matafar negdje između 1403. i 1409. godine došao u posjed Novigrada, odnosno novigradske utvrde i zemalja koje su toj utvrdi pripadale. Ubrzo, pak, nakon što je 1409. godine Venecija došla u posjed Zadra i njegova dubokog kopnenog zaleda, koje je do toga trenutka bilo pod vlašću Ladislava Napuljskog, Novigrad, odnosno utvrda i njezini posjedi, prešli su iz Gvidovih ruku u ruke mletačkoga dužda, a zadarski je plemić obeštećen predajom posjeda Zemunik, koji je do tada pripadao zadarskoj općini.¹⁰ Detalji cijeloga niza događaja, pa ni same pogodbe sklopljene između mletačkih vlasti i zadarskoga plemića, nisu, nažalost, poznati, no posve je izvjesno da je sporazum o zamjeni posjeda podrazumijevao da će dio posjeda utvrde, ili preciznije selo Slivnica, ipak ostati u Gvidovim rukama, jer je očito razlika u veličini i vrijednosti između novigradskoga i zemuničkog posjeda bila prevelika.¹¹ Rezultat svih tih složenih transakcija jest činjenica da su Gvido Matafar i njegovi nasljednici u Slivnici bili više od običnih vlasnika zemlje - oni su tu, zapravo, zadržali status stečen kraljevskom darovnicom, status koji je odgovarao položaju srednjovjekovnoga "gospodara", odnosno vlastelina, što je uz vlasništvo nad zemljom podrazumijevalo i raspolaganje skupom ingerencija koje po današnjim shvaćanjima pripadaju državnim organima.¹² Nastupajući, dakle, u ime Gvidove ostavštine kao "gospodari", pa time i zakoniti suci stanovnika posjeda što su prvotno pripadali novigradskoj utvrdi, Mihilina i Šimun zakazali su ročište na kojem su zainteresirane strane trebale iznijeti i obrazložiti svoje zahtjeve. Pri tomu su, međutim, odredili da će strana koja se ne pojavi na ročištu izgubiti spor u kontumaciji, što se doista i dogodilo jer se Dujam Stjepanov Kopitanić nije pojavio na zakazanom ročištu. Nezadovoljan takvom odlukom, koja je bila u jasnoj suprotnosti s hrvatskim pravnim običajima kakve poznajemo iz 14. stoljeća,¹³ Dujam je apelirao na sud zadarskoga kneza Ivana Loredana, no tamo je dobio odgovor da knez ne želi mijenjati odluku "zakonitih sudaca". Nakon takva odgovora Dujam Stjepanov odlučio je odustati od daljega sporenja te je sukladno tomu pred zadarskim kaptolom 13. listopada 1416. dao o tome i izjavu prema kojoj je načinjena i odgovarajuća isprava.¹⁴ Iako u tekstu izjave i sastavljene isprave o tome nema govora, nije teško pretpostaviti da je cijelom postupku u kaptolu prethodila nagodba strana u kojoj je Dujam Stjepanov obeštećen kako bi odustao od svoga zahtjeva. Takav zaključak potvrđuje izričiti navod, koji se doduše može promatrati i kao ustaljena formula pravnoga dokumenta, po kojemu tužitelj odustaje od svih prava koja proizlaze i iz pisanih dokumenata kojima je raspolagao (*anichilat et reuocat omnia priuilegia et scripturas que et quas haberet vel vlllo vnquam tempore reperirentur in sui fauorem pro dicta tercia parte dicte ville et nullius valoris uel momenti esse voluit et vult*).

¹⁰ O tomu vidi N. JAKŠIĆ, *Zemunik. Srednjovjekovni zadarski kaštel i turska kasaba*, Split 1997, 27-8.

¹¹ Takvu raščlambu potvrđuje činjenica da se i kasnije selo Slivnica vezuje uz zemunički posjed nasljednika Gvida Matafara - usp. dokument od 10. listopada 1435. u JAKŠIĆ, *Zemunik ...*, 70-2. Valja ovdje pripomenuti da je Gvido Matafar, zajedno s bratom Ludovikom, od kralja Ladislava Napuljskoga dobio također i Novigradu susjednu ljubačku utvrdu, no njezina je sudbina bila nešto drukčija. Ljubač je, naime, s posjedima koji su pripadali utvrdi kralj darivao braći i njihovim *muškim potomcima*, no budući braća nisu imala sinove koji bi ih nadživjeli, cijeli je posjed 1423. godine, nakon smrti Ludovika Matafara, vraćen vladaru - u ovom slučaju mletačkim vlastima. O tim transakcijama informacije donosi dokument od 8. ožujka 1423. godine, prepisan u Zadarski katastik - vidi S. ANTOLJAK, "Zadarski katastik 15. stoljeća", *Starine JAZU* 42/1949, 398-9.

¹² O načinu i vremenu postanka "vlastelinstava" u srednjovjekovnoj Hrvatskoj vidi uopćeno I. BEUC, *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb 1985, 117 i d. Ovdje valja samo naznačiti da se ta situacija kasnije u 15. stoljeću opisivala u dokumentima nastalim u Zadru tvrdnjom da su posjedi u Slivnici "feudalne zemlje" (*terra pheidalis* - vidi ovdje bilj. 63).

¹³ O poništenju presude u kontumaciji zbog neizlaska na prvo zakazano ročište, uz objašnjenje da je takav postupak suprotan pravnim običajima koji vrijede u "hrvatskim krajevima" (*in partibus Crohativis*), usp. KOLANOVIĆ, "Hrvatsko običajno ...", 93 i 96.

¹⁴ Isprava je zapisana u registar što ga je kao kaptolski kancelar vodio zadarski javni bilježnik Teodor de Prandino. Registar se danas čuva u Arhivu HAZU, u Zagrebu, pod signaturom IV. b. 41, a tekst se nalazi na stranicama 178-80.

Sljedeći primjer potječe iz kolovoza 1448. godine, dakle još uvijek iz vremena koje prethodi kodifikaciji Novigradskoga zbornika. U njega je, međutim, bio upleten isti onaj ser Lovre Milković koji je 1452. godine prihvatio zadaću odlaska u Veneciju s pretpostavljenom namjerom ovjere teksta "starih običaja". Četiri godine prije toga, dakle, on se pojavljuje kao kupac koji od ser Marina Carnaruta, zadarskoga plemića, kupuje jedan ždrijeb zemlje u selu Maljine. Selo se nalazilo u blizini već spomenute Slivnice i također je pripadalo Novigradskom kotaru (*in villa Magline districtus Nouigradi* - bilježnik Šimun Damjanov, koji je sastavio kupoprodajni ugovor pri pisanju je pogriješio te je za selo naveo da pripada Zadarskom kotaru, što je odmah i ispravio). Ugovor precizira da je posjed u selu Maljine još uvijek bio nepodijeljen između ser Marina i njegovoga brata ser Girardina, kao što predviđa i podjelu toga posjeda, nakon koje će kupac slobodno moći izabrati ždrijeb iz onoga dijela koji pripadne ser Marinu. Ne treba posebice ni naglašavati kako je cijeli ugovor oslonjen na pravnu regulaciju zadarskoga gradskog Statuta te ni jednim elementom ne daje naslutiti postojanje posebnoga sklopa pravnih običaja koje četiri godine kasnije bilježi Novigradski zbornik.¹⁵

Glede zanemarivanja sklopa lokalnoga običajnog prava još je, čini se, znakovitiji slučaj iz veljače 1449. godine, kada je Tomaš Stupić iz sela Stupića (iz toga je sela potjecao Cvitan Katić, jedan od osmorice "seoskih plemića" navedenih u dokumentu o davanju punomoći ser Lovri Milkoviću - pa ipak je u dokumentu o kojem je ovdje riječ navedeno da se selo Stupić nalazi u Zadarskome, a ne Novigradskome kotaru!) konačno rješavanje spora sa svojim rođakom, Grgurom, prepustio zadarskome plemiću, ser Šimunu Nozdrnji. Složeni odnos koji je već bio uspostavljen između Tomaša i Grgura nastao je iz činjenice da je prvi drugome prepustio na uživanje dio svoga posjeda - bili su to postojeći zidovi u Tomaševu vlasništvu, koje je Grgur dobio na uživanje, uredio ih te od njih napravio nastambu za život. U početnoj je fazi spor očigledno ipak rješavan sukladno regulama običajnoga prava, premda izrijeком nije navedeno na kojoj sudbenoj instanciji. U sklopu je toga postupka Grgur prije povrata imovine tražio nadoknadu za ono što je uložio u poboljšanje ustupljenoga posjeda: dogradnju zidova iz kojih je nastalo prebivalište. No, kako Tomaš, sukladno vlastitoj izjavi, nije imao novca za tu isplatu, na kraju je cijeli slučaj ipak prešao u sferu statutarnoga prava i okončan je sastavljanjem isprave kod zadarskoga javnog bilježnika. Tom je ispravom Tomaš darivao nekretninu koja je bila predmet spora zadarskome plemiću Šimunu Nozdrnji, koji je preuzeo obvezu isplatiti Grgurova novčana potraživanja te se na taj način Tomaš oslobađao neugodna susjeda.¹⁶

¹⁵ O selu Maljine osnovne informacije donosi JELIĆ, "Novigradski ...", 166-7. Dokument u: Državni arhiv Zadar (DAZd), Spisi zadarskih bilježnika (SZB), Simon Damiani, B. II, fasc. 4, fol. 2. Usp. također i ugovor kojim nešto ranije, u listopadu 1445. godine, isti ser Lovre Milković kupuje ždrijeb zemlje u Biljanima, selu koje je također pripadalo novigradskom kotaru, objavljen u JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 313-6, s klauzulom po kojoj kupac obećava *suprascriptam sortem terre venditam cum omnibus iuribus et pertinentiis suis in iudicio et extra semper et omni tempore secundum ordines et statuta Jadre legitime defendere* (isto, 316 - naglasio M.A.).

¹⁶ "Selo" Stupić dio je širega područja koje se u dokumentima sve do 15. stoljeća navodi kao "selo" (*villa*) Biljani, a tek od toga vremena toponim Stupić postaje oznakom zasebnoga naselja - vidi JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 143-4. Upravo stoga što jasno ilustrira miješanje dvaju pravnih regula dokument ovdje vrijedi opširnije citirati, a tekst glasi: *Cum hoc sit ut inter infrascriptas partes asserebatur quod Tomaxius Stupich de villa Stupichi districtus Jadre (sic!) alias concesserit de puro amore Gregorio Stupich de dicta villa unam suam muraleam cum suo introitu et exitu per unam curiam dicti Thomaxii positam in dicta villa, ad ipsam muraleam habendam, tenendam et possidendam usque ad beneplacitum dicti Thomaxii, et ipse Gregorius ipsam muraleam coperierit et in ea habitauerit quinque annis uel circa et ibi habitando et stando tamquam homo rixosus pluries et pluries ipsum Tomaxium et eius uxorem uerberauerit et presertim hiis diebus nuperime transactis ipsum in tibia percusserit ex quo ipse Tomaxius decreuit ipsum Gregorium ex dicta muralea expellere ad hoc ut in maius scandalum et inconueniens suum eo non incurat. Et quia ipse Gregorius ipsam muraleam dimittere recusabat dicens ex ea exire nolle nisi prius sibi ipse Tomaxius soluat certas expensas quas fecit ipse Gregorius pro coperiendo et reparando ipsam muraleam, et quia ipse Tomaxius sit inhabilis et impotens ad soluendum dictas expensas dicto Gregorio idcirco dictus Tomaxius ... titulo donationis qua dicitur inter viuos ...*

Konačno, jedan od onih rijetkih slučajeva za koje je moguće utvrditi da se bar jedna strana u sporu odlučila na sudu gradskoga kneza izravno se pozvati na običajno pravo jest slučaj ostavštine Jakova Stupića, oko koje se parba spremala u prvoj polovici 1452. godine, upravo u vrijeme u koje se smješta nastanak Novigradskoga zbornika. Na Jakovljevu su imovinu pravo polagale njegove udane kćeri, ali i trojica njegovih bliskih srodnika po muškoj liniji - *nepotes*, među kojima je bio i već spominjani Cvitan Katić, jedan od osmorice koji su sa ser Lovrom Milkovićem sklopili sporazum o zastupanju u Veneciji. Naime, uz Cvitana, na imovinu pokojnoga Jakova pravo su polagali i Juraj Šimunić iz Blačana, sela u Novigradskome kotaru, te u prethodnom slučaju već spomenuti Tomaš Jurjević iz Stupića. Juraj i Tomaš prepustili su Cvitanu da ih zastupa na sudu zadarskoga kneza te mu u tome smislu izdali i punomoć, koju je u formi notarskoga instrumenta 9. ožujka 1452. napisao zadarski bilježnik Šimun Damjanov. Istom je prigodom u formi isprave registriran međusobni sporazum Cvitana, Jurja i Tomaša, prema kojemu su oni odlučili posjed svoga "strica" (*patruus*), koji im je kao najbližim muškim srodnicima trebao pripasti "temeljem običaja Hrvatske" (*secundum consuetudinem Croatiae*) podijeliti na tri jednaka dijela.¹⁷ Tijek i ishod procesa koji se trebao voditi pred zadarskim knezom nisu poznati, kao što nije jasno ni je li se već prije na nekoj sudbenoj instanciji vodila rasprava o tome predmetu. S time se u svezi realno može pretpostaviti da su kćeri Jakova Stupića nakon udaje prešle živjeti u Zadar ili nekamo na teritorij gradskoga kotara pa se stoga vjerojatno nije ni vodila rasprava o naslijeđu na novigradskoj sudbenoj instanciji. Bilo kako bilo, vrijedi ovdje primijetiti da je predmet ovoga spora svakako morao biti sličan predmetu spora za čije je rješavanje sedam godina kasnije, 1459. godine, zadarski knez tražio pomoć u obliku *službenog* i *autoritativnog* pravnog mišljenja hrvatskoga banovca i njegova kninskog sudbenog stola. Zadarski je knez, naime, te 1459. godine tražio informacije o načinu na koji je običajno pravo hrvatskoga plemstva reguliralo pitanje naslijeđa posjeda, no knežev originalni upit nije sačuvan pa se može zaključiti samo toliko da je zadarskome knezu ovo pravno mišljenje trebalo u svezi s problemima oko posjeda zadarskih plemića Nozdronja-Druginića.¹⁸ Ipak, vrijedi upozoriti da su Stupići 1452. godine imali namjeru osporiti pravo naslijeđa ženskoga

dedit, tradidit et donavit ser Simoni de Nosdrogna ... totam et integram supradictam muraleam ... dictus donatarius promisit ipsi donatori soluere eius nomine dicto Gregorio Stupich omnes illas expensas quas dictus Gregorius fecit pro coperiendo et reparando dictam muraleam ... - DAZd, SZB, Simon Damiani, B. II, fasc. 7, fol. 10. Znakovito je kako zadarski javni bilježnik prevodi pojmove običajnoga prava u kategorije gradskoga prava, pa prvotni dar Tomašev Gr-guru iskazuje izričajem *de puro amore*, iako se ta formulacija nikad ne nalazi u dokumentima nastalim izvan gradskih pravnih područja. S druge strane, izričaj *donatio qua dicitur inter vivos*, kojim se opisuje prijenos vlasništva s Tomaša na Šimuna Nozdronju, također je institut tipičan za gradsko pravo, pa ipak se time opisuje transakcija na području na kojemu vrijedi običajno pravo!

¹⁷ Kako su i punomoć i sporazum o podjeli posjeda, koji je trojici rodaka po njihovu mišljenju trebao pripasti, zanimljivi po svojim formulacijama, ovdje ih donosim u širim izvodima: *Georgius Simunich de Blachiane et Tomas Jurgeuich ambo de genere Stupich omnibus modo, uia, jure et usu ... fecerunt, constituerunt et ordinauerunt Ciuitanum Catich de dicto genere Stupich ... suum certum nuncium, missum, actorem, factorem et procuratorem ... in omnibus et singulis eorum causis, litibus et questionibus quas ipsi constituentes habent uel habituri sunt simul et diuersis hic Jadre coram domino comite et eius curia cum quibuscumque personis huius mundi quacumque racione, causa et occasione ... Georgius Simunich de Blachiane ex una parte et Tomas Jurgeuich de Stupich ex parte secunda et Ciuitanus Catich de dicto genere Stupich ex parte tertia ad has conuentiones et pacta conuenerunt quia ipse partes uoluerunt quod omnia et singula bona stabilia patrimonialia que recuperant et adquisita fuerint de bonis condam Jacobi Stupich olim eorum patris, cuius bona secundum consuetudinem Croatiae ipsis tam proximioribus spectant et pertinent et (non) maritatis filiabus feminis dicti condam Jacobi, sint et esse debeant eorum omnium trium, scilicet unius cuiusque eorum sua recta tertia pars, et similiter omnes expense que fient predictorum occasione ...* - DAZd, SZB, Simon Damiani, B. III, fasc. 3, fol. 122^v-3 (naglasio M.A.).

¹⁸ Podrobnu analizu pisma kojim je banovac odgovorio na upit zadarskoga kneza vidi u L. MARGETIĆ, "Neki pravni problemi u vezi s dopisom podbana Mihajla Živkovića od 5. XI. 1459.", *Historijski zbornik XXIII-XXIV/1970-71*, dok na vezu dopisa s Nozdronjama-Druginićima upozorava JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 153-4.

potomstva te da su se u tome oslanjali na "običaje Hrvatske", što se u glavnim crtama poklapa sa sadržajem dopisa banovca Živkovića.

* * *

Iz svega izloženog nije teško naslutiti da ni zadarski knez, ni gradski suci, nisu dovoljno dobro i detaljno poznavali, ili, možda preciznije, uvažavali sklop običajnog prava po kojemu se u Novigradskome kotaru sudilo do 1409. godine, odnosno do mletačkoga osvajanja i okupacije. Uz ovu je konstataciju svakako važno pripomenuti kako nakon takve okupacije i uspostave svoje pune vlasti Venecija obično nije mijenjala zatečene sklopove zakonskih i običajnih normi, intervenirajući uglavnom samo ako su lokalni zakoni i običaji bili u punoj suprotnosti s interesima središnjih vlasti.¹⁹ Tako je i tekst Novigradskoga zbornika sačuvan zahvaljujući činjenici da je tek sredinom 16. stoljeća prepisan u jedan sudbeni zapisnik u sklopu postupka koji se vodio pred tadašnjim zadarskim knezom Antoniom Navagierom,²⁰ postupka u kojemu su se očigledno uzimale u obzir njegove odredbe. No, središnje su vlasti ipak zadržale pravo ovjere pisanih zakonskih normi, a koliko je i kakvo značenje pridavano *ovjerenom*, dakle po višoj instanciji vlasti potvrđenom i službenom primjerku zakonskoga teksta, pokazat će jedan primjer iz sredine 14. stoljeća. Nakon dobro poznate i dugotrajne pobune zadarskih građana protiv mletačke vlasti 1346.-47. godine, okončane porazom pobunjenika i potpunim trijumfom Mlečana,²¹ novopostavljeni je knez poduzeo neobičajen i dotada nečuvan korak - Knjigu gradskih Statuta zaplijenio je i poslao u Veneciju, gdje je taj izvorni, ili još preciznije, službeni i ovjereni primjerak gradskog zakonika ostao sve do prestanka duždeve vladavine nad Zadrom 1358. godine. Posljedica je, pak, toga čina bilo to da se nakon njega u gradu više nitko nije mogao pozvati na statutarne odredbe, kako se to često ponavljalo u sporovima vođenim nakon 1358. godine, a koji su se odnosili na zbivanja iz razdoblja između 1347. i 1358. godine. Prema navodima iz jednoga od takvih procesa "Mlečani, odnosno knezovi i vijećnici koji su upravljali Zadrom nisu vodili računa o zadarskome Statutu, nego su upravljali po svojoj volji, kako im se svidjelo i kako im je odgovaralo. (To je bilo stoga jer) je zadarski Statut, odmah poslije rata posljednje opsade, bio odnesen u Veneciju i cijelo vrijeme što su Mlečani držali Zadar pod svojom vlašću, rečeni Statut nije bio u gradu, pa se nitko nije na njega mogao pozvati u svoju korist niti su se (njegove odredbe) poštivale, osim u onome što je odgovaralo rečenim knezu i vijećnicima".²² Ovdje svakako valja pripomenuti kako onaj u Veneciju poslani primjerak Statuta posve sigurno nije bio jedini koji je postojao u gradu, no samo je taj posebno uređeni i

¹⁹ O različitim posljedicama uspostava mletačke vlasti u Dalmaciji opširno raspravljaju M. ŠUNJIĆ, *Dalmacija u XV stoljeću*, Sarajevo 1967; T. RAUKAR, "Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća", *Historijski zbornik XXXV/1982*; J. KOLANOVIĆ, "Izvori za povijest trgovine i pomorstva srednjovjekovnih dalmatinskih gradova s osobitim osvrtom na Šibenik (Contralitterae)", *Adriatica maritima III/1979*; I. PEDERIN, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik 1990. Za mletačke postupke prema zatečenim zakonima i običajima u talijanskim gradovima i teritorijima (*terra ferma*) usp. A. VENTURA, *Nobiltà e popolo nella società veneta del '400 e '500*, Bari 1964, 39-161.

²⁰ U svim se kasnijim prijepisima Novigradskoga zbornika navodi da su ispisani *dal libro delli processi inespediti nel tempo del regimento dal clementissimo signor Antonio Navagier, già conte di Zara* - BARADA, *Starohrvatska ...*, 150-1. Antonio Navagier, pak, zadarskim je knezom bio 1557. i 1558. godine (Isto, 153).

²¹ O zadarskoj pobuni i ratu kojim je ugušena vidi opširno N. KLAJIĆ - I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku (Prošlost Zadra II)*, Zadar 1976, 297 i d.

²² *Veneti seu comites uel consiliarii qui regebant in Jadra non curabant de statutis Jadre set eius regimen faciebant ad suum libitum prout eis videbatur et placebat. Item quod Statutum Jadre statim post guerra ultime bastite fuit portatum Venecias et toto tempore quo Veneti habuerunt Jadram in suo dominio dictum Statutum non fuit Jadram nec alegari poterat per aliquem in sui fauore nec obseruabatur nisi in eo quod placebat dictis comiti et consiliaris* - Državni arhiv Zadar, Curia maior civilium, kut. 2, fasc. 1, poseban list uz fol. 19, ožujak 1362. Slični se iskazi ponavljaju u izjavama svjedoka od 11. ožujka, fol. 27, 13. ožujka, fol. 30, kao i u drugim procesima vođenim u to doba.

pozorno rađeni primjerak, već prije ovjeren od gradskih vlasti ali najvjerojatnije i od samoga dužda, uživao status službenoga dokumenta. To je značilo da se pred sudom samo na njega moglo pozivati i samo u njemu provjeravati točnost zakonskih odredbi, dok su sve ostale kopije bile u tome smislu bezvrijedne. Iz takvoga je konteksta posve razumljivo zašto je stanovnicima Novigradskoga kotara bilo važno priskrbiti odobrenje i ovjeru (upravo je to ono što se u ranije spomenutom dokumentu o imenovanju pravnoga zastupnika označuje kao "milost") središnjih vlasti, sukladno kojima bi se u sudbenoj praksi nadalje obvezno ravnalo prema odredbama toga običajnog prava.

Valja uza sve ovo primijetiti da posao oko ishođenja takva odobrenja očito nije išao lako i glatko, što potvrđuje činjenica da su 1452. godine zapisanim odredbama dodane dopune tek dvije godine kasnije, 20. ožujka 1454. To praktično znači da u tome trenutku tekst Novigradskoga zbornika nije bio potvrđen i ovjeren u Veneciji, a ostaje nejasno je li se to ikada uistinu i dogodilo. Razlog dvojbi, s obzirom na ono što je već rečeno o zadarskome Statutu, odnosno o njegovu službenom i ovjerenom primjerku i njegovoj važnosti, leži u činjenici da nijedan od sačuvanih prijepisa Iohannesova prijevoda ništa ne govori o ovjeri teksta pravnih normi i običaja koje je on preveo i potom zapisao u knjigu sudbenih zapisnika zadarskoga kneza Antonia Navagiera. Bez te i takve ovjere, tekst je zapravo bio pravno bezvrijedan i ništen, bar na području pod mletačkom vlašću, te se stoga i postavlja pitanje kakav je primjerak pred sobom imao Iohannes a Morea radeći svoj posao 1557. ili 1558. godine. Precizan i siguran odgovor na ovako postavljeno pitanje vjerojatno nikad nećemo dobiti, no čini se mogućim bar postaviti jednu hipotezu, polazeći od ono malo činjenica što ih otkrivaju sačuvana vrela. Nedvojbenim se, naime, čini to da je u veljači 1452. godine u Novigradu sastavljena prva verzija Zbornika i predana ser Lovri Milkoviću kako bi u Veneciji izradio potvrdu središnjih vlasti, no budući to iz nepoznatih razloga nije napravljeno, dvije godine kasnije, u ožujku 1454. godine, dodani su današnji članci 35.-46. Tako komponirani Zbornik mogao je, dakle, najvjerojatnije upravo tada dobiti i službenu ovjeru te je ovjereni službeni primjerak zasigurno ostao u Novigradu i njime su se služili sudac, odnosno suci koji su rješavali sporove stanovnika kotara. Teško može biti dvojbe da je taj službeni primjerak bio pisan hrvatskim jezikom, kao što je uostalom isto tako hrvatskim jezikom bio pisan i suvremeni Poljički statut (a o kojemu će se ovdje još govoriti), spomenik vrlo sličan Novigradskom zborniku po okolnostima i načinu nastanka. Ostaje, međutim, neriješeno pitanje: čime se u svojoj sudbenoj praksi služio zadarski knez kada su pred njega izlazile stranke nezadovoljne odlukom suda u Novigradu? Je li za zadarsku kancelariju pravljen drugi, također "autentični" primjerak, ili je za potrebe zadarskoga kneza napravljen prijevod koji je mogao služiti svrsi a da pri tomu nije imao oznake "autentičnosti" (službenu potvrdu)? Čini se, naime, da bi upravo tekst koji je za potrebe suda 1557. ili 1558. godine preveo Iohannes a Morea i upisao u sudbeni zapisnik mogao biti takav prijevod pravljen za zadarsku kneževsku kancelariju.

Ako je doista bilo tako, onda bi tijek nastanka teksta kojim danas raspolazemo tekao po prilici ovako: nakon što su prvotnome tekstu dodane dopune i nakon što je on 1454. godine dobio službenu potvrdu, zadarski bilježnik Šimun Damjanov preveo ga je na latinski jezik. Za takav pothvat Šimun je bio kvalificiran ne samo stoga što se i inače zna da je hrvatske tekstove i prije i poslije ovoga prevodio na latinski,²³ nego i zato što su takvi poslovi bili dio njegovih službenih dužnosti. Naime, osim što je bio javni bilježnik, Šimun Damjanov je i službeno bio "plaćeni zadarski pisar za slavenski (hrvatski) jezik",²⁴ pa je kao takav mogao i napraviti slu-

²³ Usp. JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 174.

²⁴ Izričaj *scriba salariatus litterarum Sclauarum Jadre* za sebe je zapisao sam Šimun u dokumentima od 23. lipnja 1454. i 15. listopada 1455. (DAZd, SZB, Simon Damiani, B. III, fasc. 13, fol. 56-9, i fasc. 16, fol. 236-7).

žbeni prijevod zbornika običajnog prava. Tako nastali latinski prijevod hrvatskoga izvornog teksta stajao je u zadarskoj kancelariji i upravo je njega za potrebe kneževog suda 1557. ili 1558. godine preveo na talijanski jezik i u sudbeni zapisnik unio Iohannes a Morea, koji je i inače prevodio latinske tekstove, doduše na grčki ali ne i na hrvatski jezik.²⁵ U tekstu, onako kako je on do danas sačuvan i tiskan u Baradinu izdanju, postoji jedno mjesto koje na stanoviti način potvrđuje ovu pretpostavku o dva prevođenja - prvo s hrvatskoga na latinski, a potom, mnogo kasnije, s latinskog na talijanski. To se mjesto nalazi u članku 5b, po Baradinoj podjeli, u kojemu se govori o nasljednome pravu ženskih pripadnica rodbinske zajednice. U tome su tekstu, naime, u svim postojećim varijantama prijepisa Novigradskog zbornika, osim onoga iz ostavštine Š. Ljubića, ostavljene dvije praznine ispunjene točkicama uz riječ "braća" (*fratelli*),²⁶ što je siguran znak da je to tako izgledalo i u tekstu koji je izišao ispod pera Iohannesa a Morea 1557. ili 1558. godine. Prazna mjesta, gdje je stajala riječ kojom se obrazlagalo o kakvoj se braći radi, Barada je pokušao nadopuniti riječima "ne prem prisna" ili "bližnja", no L. Margetić mnogo je preciznije i uvjerljivije predložio pojam "vrvena braća", poznat iz suvremenih hrvatskih spomenika. Budući je, međutim, zajedno s Baradom, L. Margetić držao da je današnji tekst Novigradskog zbornika s hrvatskoga na talijanski jezik preveo Iohannes a Morea, zaključio je da su se točkice pojavile jer se "talijanski prevoditelj našao pred velikim teškoćama pri prevođenju riječi 'vrvni'".²⁷ Danas, međutim, znamo da se pridjev "vrvni" pri prevođenju hrvatskih tekstova na latinski jezik u 15. stoljeću, primjerice u kninskome Kaptolu, gdje su pravljene autentični prijevodi i prijepisi dokumenata, posve uobičajeno iskazivao latinskim pridjevom *funalis*, "od konopa".²⁸ Teško može biti dvojbe glede toga da je i Šimun Damjanov, pretpostavljeni autor prijevoda hrvatskoga teksta Zbornika na latinski, na isti način preveo izričaj "vrvena braća" izvornoga teksta iskazom *fratres funales*. Takav, međutim, prijevod nije više imao nikakva smisla za zadarskoga bilježnika iz sredine 16. stoljeća, rodenoga Grka, kojemu iskaz "braća od konopa" očito nije ništa značio te je na tome mjestu ostavio prazan prostor, nadajući se možda da će negdje dobiti objašnjenje zagonetnoga stavka.

Postavljeni zaključak, naime, da je izvorni tekst Novigradskoga zbornika službeno mogao biti odobren i eventualno ovjeren tek u prvim mjesecima 1454. godine, u svezi je s činjenicom na koju je već upozorio N. Jakšić. Riječ je o tomu da se upravo u ovo doba kodificira još jedan sklop običajnog prava, onaj vezan uz veliko vransko vlastelinstvo, koje je Venecija također osvojila i trajno okupirala 1409. godine.²⁹ Ta dva zbornika odredbi običajnog prava stoje u uskoj međusobnoj svezi - njima se zaokružuje zakonodavna materija mletačkoga posjeda u sjevernoj Dalmaciji. Ovdje nije ni mjesto ni vrijeme za opširnije pretresanje Vranskog običajnog prava, no valja ipak upozoriti da ono ne bi ni nastalo da nije bilo Novigradskoga zbornika. Naime, oba bilježe sklop običajnog prava na području koje do 1409. godine nije tvorilo Zadarski gradski kotar,³⁰ a ipak je nakon te godine bilo podložno vlasti gradskoga kneza. Čini se da upravo kodifikacija običaja vranskoga vlastelinstva pokazuje u jasnome svjetlu odnos mletačkih vlasti prema cijelom poslu koji je počeo sastavljanjem Novigradskoga zbornika - kad je

²⁵ Usp. JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 175-6.

²⁶ Cijeli stavak u BARADA, *Starohrvatska ...*, 160-1, glasi: *et quella che fosse maridata, non può usufruttuar la possessione ma ascende alli fratelli ..., i quali sono vicini della possissione; et non trovandosi di tal fratelli ..., ascende la possessione al signore che domina quel paese.*

²⁷ Usp. MARGETIĆ, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko...*, 266.

²⁸ Usp. M. ANČIĆ, "Parba za dio naslijeda banovca Jakova Šubića", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 36/1994, 320.

²⁹ Usp. JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 177, koji donosi i bibliografiju vezanu uz Vransko običajno pravo. Inače, rabio sam izdanje teksta u S. ANTOLJAK, "Vransko običajno pravo", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 18(8)/1979.

³⁰ O stvaranju i uređenju gradskoga kotara ("distrikta") opširno raspravlja RAUKAR, *Zadar ...*, 33-51.

on već nastao, vlasti su odlučile da je potrebno posao oko kodifikacije privesti pravome kraju, popisujući i potvrđujući sve zatečene i vrijedeće običaje. Tako se inicijativa pučanstva Novigradskoga kotara ispreplela s nastojanjima državne vlasti, pa su na kraju stanovnici vranskoga vlastelinstva na neki način bili prisiljeni raditi ono što su Novigradani radili na svoju ruku. Razlika, pak, u sklopu običajnoga prava između ova dva područja (Novigradski kotar, vransko vlastelinstvo) rezultat je činjenice da je vransko vlastelinstvo imalo različit put razvoja od ostatka srednjovjekovne Hrvatske još od druge polovice 12. stoljeća. Naime, nakon što je najvjerojatnije još ugarsko-hrvatski kralj Stjepan III. darivao templarima nekadašnji kraljevski, a potom papi predani, samostan Sv. Grgura u Vrani,³¹ na posjedima toga samostana teče samostalni razvoj. Uz naslijeđene običaje i uređenje, vrlo važnu ulogu otada dobivaju i nadalje imaju običaji i shvaćanja o uređenju i upravljanju vlastelinstvom, koja sa sobom donose templarski redovnici, odreda stranci i uglavnom Francuzi. U tome se smislu malo što izmijenilo kada su templare početkom 14. stoljeća zamijenili ivanovci, koji su tu ostali do kraja 14. stoljeća, odnosno gotovo do mletačkoga zaposjedanja i okupacije. To, dakako, objašnjava i zašto je, neposredno nakon okončanja poslova oko kodifikacije Novigradskoga zbornika, trebalo (samo deset dana kasnije) uraditi isto i za područje koje je pripadalo vranskome vlastelinstvu.

No, ni time nije bio do kraja zaokružen posao pravne i administrativne ustrojbe mletačkoga posjeda u sjevernoj Dalmaciji, započet inicijativom pučanstva novigradskoga kotara. Godinu i pol kasnije, u studenome 1455. godine, proglašen je i Statut lige (sela) zadarskoga kneštva,³² kojim se doista zaokružuje jedna faza normiranja pravnoga poretka mletačkog posjeda na tom području. Iz perspektive problema vezanih uz postanak Novigradskoga zbornika, uređenje odnosa unutar već postojeće "Lige (sela) zadarskoga kneštva" zanimljivo je ponajprije stoga što postavlja neku vrst kontrasta i pozadine na kojoj se može promatrati djelovanje pučanstva novigradskoga kotara. Naime, u već spominjanome dokumentu iz veljače 1452. o imenovanju ser Lovre Milkovića pravnim zastupnikom novigradskih sela ne može se čak niti naslutiti postojanje sličnoga oblika organizacije koji bi povezivao ta sela. Podsjetimo se - "osmorica seoskih plemića" nastupaju u ime svojih "seoskih zajednica", ali se tu ipak ne spominje nikakav institucionalizirani oblik djelovanja koji bi podrazumijevao formalno uređenje odnosa kakvo otkriva Statut lige (sela) zadarskoga kneštva.³³ S druge strane, međutim, valja svakako naznačiti da je već i činjenica da zastupnici osam sela *zajednički* biraju svoga pravnog zastupnika i povjeravaju mu posao od *zajedničkoga* interesa pokazuje stanovitu razinu koordinacije i podrazumijeva neke mehanizme zajedničkoga djelovanja. Takav oblik djelovanja, i upravo to valja naglasiti, još uvijek nije prešao prag institucionaliziranja i uobličavanja u formalnu organizaciju kakvu, primjerice, otkriva Statut liga.

³¹ Usp. L. DOBRONIĆ, *Viteški redovi*, Zagreb 1984, 25 i d. Autorica posve neopravdano darivanje samostana templarima pripisuje papi, iako je iz pisma Aleksandra III. (koje opširno citira, inače datiranog 1168. godinom) posve jasno da papa s njihovim dolaskom tamo nije imao nikakve veze. Iz papinskoga je pisma, naime, jasno da se Aleksandar III. upleo u prijepor, koji je izbio između templara i skradinskoga biskupa, tek nakon što je on izbio. O povijesti Vrane i tamošnjega samostana vidi inače poseban broj *Radova Instituta JAZU u Zadru* 18/1971.

³² Latinski tekst statuta, zajedno s prijevodom na hrvatski jezik, vidi u J. KOLANOVIĆ - M. KRIŽMAN (ur.), *Statuta Iadertina/Zadarski statut*, Zadar 1997, 626-633. O Čligama, njihovu stvaranju i značenju, još je uvijek vrijedno konzultirati D. LJUBIĆ, "Lige i posobe u starom hrvatskom pravu i njihov odnos prema Poljičkom statutu", *Rad JAZU* 240/1931.

³³ U uvodu Statuta lige iz 1455. godine tadašnji zadarski knez Petar Bassadona, objašnjavajući razloge donošenja dokumenta, izriječno kaže: "uzeli smo u razmatranje kako su, zbog iskrivljivanja i zbrke u *povlasticama i dopuštenjima za lige* u ovome meni povjerenom kneštvu, ljudi iz *samih tih liga* počinjali na tome zadarskom području ... nebrojene krađe i pljačke" (citirano prema prijevodu u KOLANOVIĆ - KRIŽMAN, *Statuta ...*, 627 - naglasio M.A.), iz čega jasno proizlazi da su "lige" bile organizirane i prije proglašenja ovoga Statuta.

Upravo taj nedostatak formalne *organizacije*, odnosno institucije koja bi stajala iza postupka kodifikacije, čini se da je glavni razlog zašto tekst Novigradskoga zbornika i djeluje uvelike nesistematizirano, pa čak i nekonzistentno. Iz pozornosti, pak, čitanja postaju razvidne dvije važne stvari. Prvo, da je tekst kakav danas imamo nastao kao vjerni i doslovni prijevod onoga što je izdiktirano osobi koja je zapisivala, i drugo, a u svezi s ovime što je upravo rečeno, da Zbornik nije sustavno redigiran, pa ni jednostavno naknadno uređen. Diktiranje i doslovno prevođenje raspoznaje se već u uvodnom dijelu teksta, u riječima: "Ovdje dolje napisat ćemo običaje, koji su bili na tlu Hrvatske između Knina i Nina; kojih su se običaja držali naši djedovi i pradjedovi i mi poslije njih".³⁴ Za potvrdu ovakva zaključka dostatno će biti upozoriti na dvoje. Ponajprije, na ona mjesta u tekstu gdje se javljaju izričaji poput "običaj traži" (*la consuetudine vole*), "nije protiv običaja" (*la consuetudine non obsta*), "po običaju" (*per consuetudine*), "običaj neće" (*la consuetudine non vole*).³⁵ U tim se izričajima jasno razaznaje izravni govor osobe ili osoba koje ovako uobličanim iskazima potvrđuju svoj autoritet u poznavanju običaja "naših pradjedova i djedova". S druge strane, izravno diktiranje i prevođenje možda se najjasnije očitava u 23. članku, u kojemu se govori o načinu rješavanja prijevora oko granica u voćnjacima. Tu je, naime, kao posljedica diktiranja ostao sačuvan oblik izravnoga govora u prvome licu: "I jedan ili dvojica ili trojica, koji imaju voćke uz međaše ili uz lijehu, i *njegova* bi voćka nagnula deblo ili granu na lijehu *mojega* vinograda ili zemljišta ...".³⁶

Nedostatak naknadnoga uređivanja i redakture ima u prvome redu za posljedicu stanovita ponavljanja u tekstu. Tako se u sadašnjim člancima 9. i 31. (kako ih je u svome izdanju označio M. Barada) ponavljaju odredbe o tomu tko i zbog kojih razloga ne može biti prihvaćen kao svjedok na sudu,³⁷ a čl. 14. i 31. gotovo su istovjetni i govore o nepodobnosti trudnica za bilo kakve izjave pod prisegom.³⁸ No, osim tih ponavljanja, cijeli tekst prvog, većeg dijela Zbornika krajnje je neujednačen te se s priličnom sigurnošću mogu razabrati jasno razgraničene cjeline, koje je najlakše objasniti kao posljedicu diktata različitih osoba.

Tako se sadašnjih prvih pet članaka ukazuju kao jedna cjelina, u kojoj se govori o načinima podjele posjeda između oca i sinova, majke i djece, odnosno između djece međusobno, između braće i sestara, o statusu nezakonite djece i, konačno, o pravu ženske nasljednice na uživanje plemićkoga posjeda.³⁹ Nakon toga dolazi velika cjelina s odredbama koje govore o

³⁴ BARADA, *Starohrvatska ...*, 158. Citiran je Baradin prijevod na hrvatski jezik izvornoga teksta koji glasi: *Qui di sotto scriveremo le consuetudini che sono state nel paese di Croacia, cominciando da Tnina fin a Nona; le quali consuetudini hanno amministrato i nostri avi et proavi et noi dopo di loro.*

³⁵ Citirani izričaji potiču iz članaka 7. (162), 8. (164), 9. (165), 12 (166 - brojevi u zagradama označuju stranice u Baradinu izdanju).

³⁶ Citirane riječi Baradin su prijevod izvornoga teksta koji glasi: *Et uno o doi otre che hanno i frutti apresso i confini ovvero apresso la vaneza et il suo frutto havesse appoggiato il tronco over il ramo sopra la vaneza alla mia vigna over terreno* (BARADA, *Starohrvatska ...*, 170 - naglasio M.A.).

³⁷ U članku 9. taksativno se nabrajaju nevjerodostojni svjedoci - ubojice, osvjedočeni krivokletnici, osvjedočeni lažni svjedoci, lupeži, oni koji su dali "krivu sodžbinu"; svi takvi mogu biti prihvaćeni kao svjedoci tek uz potporu koju bi im dali "porotnici", dakle oni koji bi s njima zajedno zaprisegli (BARADA, *o.c.*, 165). U čl. 31. nabrojanje razloga nevjerodostojnosti vezano je uz dokazni postupak prisegom, pa se opet ponavljaju iste uredbe vrlo sličnim riječima (BARADA, *Starohrvatska ...*, 173).

³⁸ Čl. 14. glasi: *Item se qualcuno volesse dar giuramento a donna per qualsivoglia causa et la donna fosse gravida non se le die dar giuramento, finchè non è libera* (u Baradinu prijevodu: "Isto tako, ako bi tko htio, da se žena zakune zbog čega god bilo, a žena bi bila trudna, ne smije joj se dopustiti zakletva, dok ne rodi") - BARADA, *Starohrvatska ...*, 166. Čl. 34. pak donosi ovaj tekst: *Item a donna qual esser si voglia et sarà gravida, non se li può dar giuramento per conto alcuno fin tanto che non partorisce* (u Baradinu prijevodu: "Isto tako ni jednoj ženi, koja bi bila trudna, ne može se dopustiti zakletva za bilo što, sve dok ne rodi") - Isto, 174.

³⁹ BARADA, *Starohrvatska ...*, 159-161. Kao cjelinu te je članke raspoznao i MARGETIĆ, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko ...*, 268, ispravno zaključujući da se oni odnose na "sve zemljoposjednike na području od 'Knina do Nina'", odnosno da registriraju običaje kod podjele i nasljeđivanja posjeda.

međusobnim odnosima “gospodara” (*patrona*) i “kmetića” (*collona*), a koju je Barada u svome izdanju označio kao čl. 6.⁴⁰ Slijedi cjelina koju tvore članci od 7. do 11., s tekstom o običajima koji uređuju funkcioniranje “seoske zajednice” - donošenje zajedničkih odluka u selu; način čuvanja seoskoga stada; tko ne može svjedočiti (ovdje se tekst izravno vezuje s posljednjim stavkom prethodnog članka u kojem se govori kako, “po običaju”, slaboumni pastir nije vjerodostojan svjedok); o vjerodostojnosti pastirovih pomagača, slugu (*famiglia*), kao svjedoka ako su stariji od 16 (muško) i 12 (žensko) godina; o nevjerodostojnosti rodbine i poslovnih partnera kao svjedoka.⁴¹ Na te se uredbe jasno vezuju članci 12. i 13., o ugovorima za službu i o kršenju običaja dobre službe “gospodaru” te konačno članak 14. o nevjerodostojnosti trudnica.⁴² Cijeli taj dio teksta djeluje kao koherentna cjelina nastala asocijativnim slijedom i izgovorena od jedne osobe, kao neka vrst zaokružene slike sklopa običaja. Asocijativni slijed pojedinačnoga izlaganja, bez obzira na podjelu na članke kako ju je učinio moderni priređivač izdanja, relativno je lako uočiti: običaji vezani uz podjelu i nasljeđivanje posjeda, odnos gospodara posjeda i onoga tko taj posjed obrađuje, uređenje zajedničkih poslova unutar “seoske zajednice” koju tvore i posjednici i obrađivači i, na kraju, u svezi s pitanjem vjerodostojnosti seoskoga pastira, običajne uredbe o vjerodostojnosti svjedoka.

Novi i zaseban dio teksta otvaraju članci 15. (o običajima kod lova) i 16. (o uređenju korištenja pašnjaka),⁴³ koji nisu međusobno vezani asocijativnim slijedom i funkcioniraju kao zasebne cjeline. No, zato su članci 17. i 18. (o statusu i pravima udovice i načinu na koji se regulira nasljeđivanje ženske imovine) jasno međusobno vezani kao asocijativna cjelina.⁴⁴ Isto su tako međusobno povezana i sljedeća četiri članka, od 19. do 22. Oni donose uredbe koje reguliraju međusobni odnos “gospodara” i “kmetića” u uzgoju vinove loze (19. i 20.), o “gospodarevu” pravu prvokupa kod prodaje nasada loze (21.) te o pravu prvokupa kod prodaje posjeda (22.).⁴⁵ No, ta cjelina možda i najjasnije daje do znanja da je cijeli tekst nastao susljednim diktiranjem različitih osoba, jer bi sve ove uredbe u redigiranom i sredenom tekstu zapravo morale slijediti uredbama iz čl. 6., u kojem se govori o međusobnim odnosima “gospodara” i “kmetića”, odnosno o tomu što su jedan drugome dužni. Ovakav, međutim, raspored materije očigledna je posljedica činjenice da je tekst, onako kako je sačuvan, nastao tako što su različite osobe diktirale svoje iskaze, a da pri tomu nije bilo naknadne intervencije u ono što je zapisano, po svemu sudeći, rukom zadarskoga javnog bilježnika Šimuna Damjanova. Zaključak o nesređenom zapisniku nastalom diktatom potvrđuje i već spominjana stilizacija u čl. 23., koji govori o načinu rješavanja prijedora oko granica u voćnjacima. Iduća dva članka, 24. i 25., opet tvore asocijativnu cjelinu i govore o sklapanju trgovačkih i lovačkih društava, odnosno o podjeli nadenih stvari (što je također neka vrst društva, samo bez prethodnoga dogovora).⁴⁶ Članak 26. daje još jedan primjer nesustavnosti, jer bi po svemu morao slijediti odmah iza članaka 1. do 4. U njemu se, naime, opisuju običaji kojima se regulira način podjele godišnjega uroda u situaciji “kada se braća hoće međusobno razdijeliti ili koja obitelj”,⁴⁷ što bi se inače posve prirodno vezivalo uz uredbe kojima se regulira način podjele posjeda. Članci 27. i 28. također su svojevrstne nadopune cjelini koju tvore čl. 20. do 22. i govore o pristojbi koja

⁴⁰ BARADA, *Starohrvatska ...*, 161-2. Pojam *collon*, kako ga donosi sačuvani tekst Zbornika prevodim riječju “kmetić” sukladno njezinoj uporabi u Poljičkome zakoniku.

⁴¹ Isto, 162-5.

⁴² Isto, 166.

⁴³ Isto, 166-7.

⁴⁴ Isto, 168-9.

⁴⁵ Isto, 169-170.

⁴⁶ Isto, 171.

⁴⁷ Isto, 171-2.

se plaća “gospodaru” (vlasniku zemlje) kod prodaje nasada loze, odnosno o pravu prvokupa kod prodaje kuće.⁴⁸ Zapravo se čini kao da se netko naknadno sjetio kako je, uz već ranije izgovorene i popisane običaje, o tim istim stvarima trebalo dodati još ponešto te je to zapisano onim redom kako je i izgovoreno. Potom se izlaganje usmjerilo k novoj misaonoj cjelini, dokazivanju sumnje u situacijama kada ne postoje svjedoci-očevici (čl. 29. do 31.).⁴⁹ Asocijativni se slijed nastavlja član-cima 32. i 33., koji opisuju običaje i postupak u svezi s izgubljenim životinjama,⁵⁰ čime se zapravo Zbornik u prvotnoj redakciji završava. Na samome kraju, iz tko zna kojih razloga, još je jednom ponovljen članak, već spominjani 34. po Baradinoj podjeli, koji donosi uredbu o nesposobnosti trudne žene za davanje bilo kakve izjave pod prisegom.

Za produbljenu i preciznu prosudbu svega što se može izvesti iz ovakve raščlambe kompozicije Zbornika, čini se uputnim pozvati se na iskustva socijalnih antropologa iz njihovih susreta s društvima koje obilježava isključivo usmeni oblik komunikacije. Dakako, hrvatsko društvo, ili posve precizno društvena zajednica Novigradskoga kotara, sredinom je 15. stoljeća bila daleko od toga bude ograničena na usmeni oblik komunikacije. Najjasnije to potvrđuje već i članak 12. samoga Zbornika, koji predviđa mogućnost da se ugovor o služenju sklapa u pisanoj formi (“pred svjedocima i pisanim ugovorom” - *dinanzi testimoni et per scriptura*). No, bez obzira na to, posve je jasno da su upravo običajne norme zabilježene u Zborniku predstavljale onaj dio ukupnoga “društvenog znanja” koji se sve do zapisivanja prenosio usmenom predajom. Kako su te običajne norme bile zapravo jedna vrst zakonske materije koja je služila kao podloga sudbenom rješavanju prijepora, može se slobodno pretpostaviti da su većim dijelom izvirale iz presedana koji su “stvarali” zakon, kako je to i inače slučaj s društvima toga tipa. Takav tip materije nije zahtijevao onakvo prisposobljavanje teksta mediju prenošenja, kako je bilo uobičajeno s drugim oblicima usmeno prenošene tradicije (društvena i privatna povijest u svim oblicima), ali zato je podrazumijevao oblike čvrste kontrole koji onemogućuju iskrivljavanje informacije tijekom njezina prenošenja kroz vrijeme. Takva se kontrola i nadzor podrazumijevaju već samom umiješanošću više sudaca, što je omogućavalo da se materija od širega društvenog značenja, običajne norme sa zakonskom snagom, očuva dugo u istom ili bar vrlo sličnom obliku. Dakako, u susretu modernoga istraživača s takvim tekstovima, bez obzira jesu li to usmena priopćenja ili zapisani tekst, u tome trenutku više se ne može niti naslutiti starost uredbu, odnosno raspoznati slučaj, onaj presedan iz kojega je izveden pravni običaj.⁵¹

Uzimajući rečeno u obzir, svakako valja pretpostaviti da trenutak zapisivanja “običaja koji su bili (obdržavani) na tlu Hrvatske između Knina i Nina”, a koji su od tada trebali postati i pisani zakoni koji će vrijediti na području Novigradskoga kotara, nije mogao proći bez sudjelovanja šire društvene zajednice zainteresirane za te običaje. Predložena rekonstrukcija toga čina - dolazak Šimuna Damjanova u Novigrad, gdje su mu ista ona osmorica “seoskih plemića”, koji su izabrali ser Lovru Milkovića za svoga pravnog zastupnika u kontaktima sa središnjim mletačkim vlastima, izdiktirali svoje običaje⁵² - stoga bi svakako trebala uključivati pretpostavku skupa koji bi okupio širi krug pučanstva od one osmorice plemića koji su obavili svoj dio posla u Zadru. To u prvome redu znači da bi trebalo kao vrlo realnu pretpostaviti nazočnost sudaca svih, ili bar većine sela Novigradskoga kotara, ali i drugih istaknutijih pojedinaca lokalnoga društva. Ne bi trebalo odbaciti ni zamisao da je i izabrani pravni zastupnik, ser Lovre, također bio nazočan tome skupu, tim prije što je i sam posjedovao zemlju u tome kraju. Jesu li, pak,

⁴⁸ Isto, 172.

⁴⁹ Isto, 172-3.

⁵⁰ Isto, 173-4.

⁵¹ Usp. J. VANSINA, *Oral tradition* (izv. *De la Tradition Orale: Essai de Méthode Historique*), Penguin Books 1973, 161.

⁵² JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 175-7.

“kazivači” bili unaprijed određeni, odnosno kakva je bila procedura samoga diktiranja, doista se ne može precizno i nedvojbeno razaznati. Uočena, međutim, obilježja - ponavljanje određenih odredbi, naknadno dodavanje odredbi, ali i zaokružene misaone cjeline - daju bar naslutiti dvoje. Prvo, naslućuju se unaprijed odabrani “kazivači”, ili nešto preciznije, najmanje jedan takav - onaj koji je izdiktirao prvih 14 članaka po Baradinoj podjeli. S druge strane, mnogo se jasnije naslućuju istodobne intervencije okupljenih, kojima je nadopunjen tekst što ga je izgovorio prvi “kazivač”. Pretpostavku, pak, o posebno kvalificiranim “kazivačima”, osobama koje su uživale autoritet poznavatelja običaja, potvrđuju citirani izričaji tipa “običaj hoće”. Ti su izričaji očigledno obilježje usmeno prenošenih običajnih normi, pa ih nalazimo i u Poljičkom statutu u formi “kako veli stari zakon’ i običai” ili “zakon’ stari hoće”.

Vrijedi svakako upozoriti na ovome mjestu da se u nekim slučajevima može zamijetiti puna podudarnost u uporabi takvih izričaja u Novigradskom zborniku i Poljičkom statutu. Primjerice, članak 51a Poljičkoga statuta (po Jagićevu izdanju) određuje: “Naiprvo zakon’ stari hoće da se plemenština ne more prodati ni založiti u tmi, toi rekući u otai, a navlastito od (b)ližnega, da ima se prodati svitlo, bilodano, i ponuditi prvo bližnega svoga. A zakon’ e stari polički, da ima opoviditi oni koi misli prodati po tri zборе, ali o knezu na tri obroke”. U Novigradskom zborniku u članku 22. veli se: “I onaj, koji prodaje plemenštinu ili je zalaže, dužan je po običaju dati tri puta oglasiti kroz 30 dana, da li je u kojemu mjestu bližnji ili netko, komu bi bio dužan, da bi mu morao odgovoriti i pristupiti”.⁵³ U oba se slučaju jasno razabire ista misaona podloga odredbi, pri čemu se ona poljička cijelom kompozicijom, pa i razlikovanjem “zakona starog” od “zakona starog poljičkoga”, ali i arhaičnim izrazom, po svemu više približava zajedničkome izvoru - pravilu kojim se otuđenje posjeda uvjetuje prethodnom ponudom rodbinskoj zajednici i susjedima (“bližni” ili “bližike”).⁵⁴ Znakovite sličnosti pokazuju i običajne uredbe o lovu. Poljički statut u članku 111. određuje: “Hoće zakon stari da svako zviere stoi zavodnika ki ga uzrene ... I koe se zviere ubie na čioi zemli, ima se dati po pravdi na zemlu očest’e četvrto”. Novigradski zbornik, pak, u članku 15. donosi slijedeći tekst: “Isto tako, ako se ubije koja zvijer na čijem zemljištu, i to jelen ili košuta, gospodaru ide zadnja četvrt ... A tko bi pošao u obični lov loviti i digao bi zvijer ili potjerao i ako bi se netko namjerio, koji bi zvijer ranio ili ubio, tomu ne pripada za ranjenje ni dio, osim ako bi mu lovci dali nešto dobrovoljno”.⁵⁵ I u ovome se slučaju jasno razabire misaona sličnost i zajedničko vrelo odredbi, ali i arhaičniji ton Poljičkoga statuta, odnosno izričaj bliži kratkoj formuli poruke prispodobljene dugom lancu usmenoga prenošenja - ovdje bi poruka bila: zvijer je onoga tko je ugleda i potjera, bez obzira na to tko je ubije; od ubijene zvijeri dio ide vlasniku zemlje. U oba se prikazana primjera dade zamijetiti

⁵³ Odredba “Poljičkoga statuta” citirana je prema izdanju u: F. RAČKI - V. JAGIĆ - I. ČRNČIĆ (ur.), *Hrvatski pisani zakoni: Vinodolski, Poljički, Vrbanski, a donekle i svega Krčkog otoka, Kastavski, Veprinački i Trsatski*, Zagreb 1890, 59. Citirani tekst članka 22. Novigradskog zbornika u izvornome obliku glasi: *Et uno che vende la possessione over la impegna li conviene per consuetudine publicar tre fiata fin a 30 giorni, se vi e in qualche luoco il più propinquo o qualcuno a chi fosse debitore, che deba rispondere et comparere* (BARADA, *Starohrvatska ...*, 170 - sve naglasio M. A.).

⁵⁴ Historiografski problem u svezi s tom uredbom i raspravu hrvatskih povjesničara oko pitanja “slobodnoga” raspolaganja posjedom prikazuje MARGETIĆ, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko ...*, 262-5, s nejasnim zaključkom, odnosno ne priznajući da je u toj diskusiji pravo imala N. Klaić, koja je tvrdila da ne postoji nikakva “zabrana” otuđenja, nego samo pravo prvokupa pripadnika šire rodbinske zajednice. Svaki pokušaj da se utvrdi podrijetlo takve uredbe vodi u tamu vrlo duboke prošlosti, kako to pokazuje Margetićeva raščlamba o ograničenju oporučnoga raspolaganja “za dušu” (Isto, 265).

⁵⁵ Članak 111. Poljičkoga statuta u RAČKI - JAGIĆ - ČRNČIĆ, *Hrvatski pisani zakoni ...*, 110. Izvorni tekst Novigradskoga zbornika glasi: *Item se si ammazzarà qualche fiera su la possessione di qualcuno, cioè cervo o cerva, al patron vien il quarto da dredo ... Et chi andasse in cazza solita a cazzar et levasse la fiera o fugasse et se s’imbatesse qualcuno che ferisse la fiera o l’ammazzasse, a quello tale non vien ne il ferir ne la parte; eccetto se li cazzadori li dessero qualche cosa da buona volontà* (BARADA, *Starohrvatska ...*, 166-7 - sve naglasio M.A.).

da "kazivač" ili "kazivači" Novigradskoga zbornika ipak nisu bili u punome smislu ono što bismo mogli nazvati "eksperti za stare običaje". Ovdje bi, naime, "ekspertiza" podrazumijevala reproduciranje odredbi tih običaja u pretpostavljenoj kratkoj i jezgrovitoj formi prisposobljenoj usmenom prenošenju, kakvu dade naslutiti poljički tekst. No, bez obzira na tu razliku u odnosu na tekst Poljičkoga statuta, jezik je Novigradskoga zbornika doista jezik "arhajskih zakonskih tekstova", s prevladavajućim tipom pogodbene rečenice.⁵⁶ Znakovito je, međutim, da neke od zapisanih uredbi nemaju te pogodbene strukture rečenice, primjerice cijeli čl. 6., koji je posvećen odnosima "gospodara" i "kmetića", ili cjelina koju tvore čl. 7. do 11., a koja govori o uređenju odnosa unutar "seoske zajednice". Ti su tekstovi u punoj mjeri (čl. 6.) ili većim dijelom (čl. 7. do 11.) opisni, odnosno po modernoj kategorizaciji taksativni, pa se stoga mogu i moraju promatrati u drugoj optici no ostatak Zbornika. Za sada će biti dovoljno zaključiti da iza njih ne stoji nikakvo arhaično pravilo pretočeno u formulu koja se lako pamti.

Vraćajući se ponovno na trenutak kodifikacije, odnosno zapisivanja teksta Zbornika u veljači 1452. godine, može se zaključiti: održan je, najvjerojatnije, veći skup, koji je bio unaprijed pripremljen, što je uključivalo i eventualno određivanje osobe ili osoba koje će kazivati tekst; no, tijekom samoga skupa dodavalo se već izgovorenim i zapisanim uredbama ono što su okupljeni smatrali da je ispušteno a vrijedno je bilježenja, pri čemu valja svakako pretpostaviti i neku vrstu postupka, odnosno procedure u kojoj su se emendacije i dopune prihvaćale. Profil ljudi koji su vodili cijeli postupak, što znači diktirali običaje i stavljali dopune, a riječ je zacijelo upravo o onoj osmorici koji su sa ser Lovorom Milkovićem ugovarali zastupanje u Veneciji, moguće je bar posredno ocrtati zahvaljujući sačuvanim spisima bilježnika Šimuna Damjanova. Oni na svu sreću bacaju nešto svjetla na djelovanje i poslove dvojice od navedenih osam predstavnika "seoskih zajednica" - Cvitana Katića i Radoslava Kužinića. Vrijedi svakako odmah pripomenuti da teško može biti slučaj činjenica da su ova dvojica lokalnih uglednika (takav status podrazumijeva i činjenica da oni reprezentiraju svoje "seoske zajednice") svoje poslove, za koje im je iz ovih ili onih razloga trebala potvrda u formi pisanoga dokumenta, uglavnom dolazili obavljati upravo kod ovoga javnog bilježnika.

Najstariji među Šimunovim sačuvanim i poznatim dokumentima koji se odnosi na njih otkriva da su Cvitan i Radoslav potkraj 1451. godine ušli u "društvo" (*societas*) za zakup crkvene desetine novigradskih sela koja su pripadala dijecezi Ninske biskupije za idućih pet godina, pri čemu je nominalni zakupnik kod ninskoga biskupa bio zapravo zadarski plemić Kristofor de Galelis. Međusobni je ugovor o sklapanju "društva" Cvitana i Radoslava s jedne, i Kristofora s druge strane, registriran bilježničkom ispravom što ju je 29. prosinca 1451. sastavio zadarski javni bilježnik.⁵⁷ Taj, pak, ugovor otkriva nekoliko zanimljivih i važnih činjenica: prvo, Radoslav je i do tada bio zakupnik te iste desetine, ali u društvu sa stanovitim Jakovom Pribanovićem, zadarskim gradskim konjušarom; drugo, nominalni zakupnik, ser Kristofor, nije zapravo trebao imati nikakva udjela u samome poslu utjerivanja i prikupljanja desetine, a što se troškova tiče, trebao je snositi samo one koji se odnose na pribavljanje buradi potrebne za utjerano vino; treće, desetina se prikupljala u plodinama, pa su se prikupljene plodine (žito, vino i janjad) dijelile na tri jednaka dijela, kao što se i iznos zakupa, 50 dukata koje je trebalo isplatiti ninskome biskupu, dijelio na tri jednaka dijela. Prikupljanje desetine u plodinama, njezino skladištenje (ugovorom je predviđeno da se sve prikupljeno skladišti u Biljanima i Praskviću, selima iz kojih su dolazili Cvitan i Radoslav, što praktično znači u njihovim "kurijama") te konačna tržišna realizacija, kojom je valjalo namaknuti

⁵⁶ O toj karakteristici usp. R. KATIČIĆ, "Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu", u: ISTI, *Uz početke hrvatskih početaka*, Split 1993, 163. Ovdje treba pripomenuti da se pogodbena struktura rečenice ne vidi u primjerima iz Poljičkoga statuta, jer je tekst citiran u skraćenoj verziji.

⁵⁷ DAZd, SZB, Simon Damiani, B. III, fasc. 2, fol. 92'-3'.

novac za isplatu zakupa, podrazumijevali su široki krug društvenih kontakata i veza, stanovito iskustvo, ali i određeni kapital za pokrivanje troškova. Kasniji dokumenti, doduše tek posredno, otkrivaju da su i Cvitan i Radoslav uspijevali na zadovoljavajući način voditi svoje poslove. Tako je u dva navrata, 1458. i 1462. godine, zabilježeno da je Cvitan kupovao zemlju u svojim Biljanima (Stupićima), šireći posjed koji je, po svemu sudeći, uz zemlju uključivao i mlin na "Stupićinama",⁵⁸ ali i "feudalne zemlje" koje je držao pod zakupom od mletačke komore u Zadru. Takvim ga, naime, predstavlja (*egregius vir Cuitanus Chatich de genere Stupich feudatarius de vila Biliane districtus Nouigradi*) zadužnica sastavljena kod zadarskoga bilježnika Ivana de Calcine 25. lipnja 1477. godine, koja, s druge strane, vrlo jasno pokazuje šarolikost njegovih poslova.⁵⁹ Naime, tim dokumentom Cvitan očituje svoj ukupni dug spram zadarskoga trgovca ser Ivana pok. Julijana Venturina u iznosu od 100 dukata. U dokumentu se izrijeком navodi da je dio toga duga nastao posudbama u novcu, a drugi, veći dio od 471 libre (oko 70 dukata), nastao je tako što je Cvitanov sin Pavao, za kojega je navedeno da živi s ocem i vodi poslove u njegovo ime (*qui facit ut aseruit facta et negotia patris sui et secum habitat*), uzimao na kredit robu iz ser Ivanova dućana (*in rebus apotece*). Roba uzeta na kredit iz dućana u tolikoj vrijednosti svakako nije bila namijenjena osobnoj potrošnji, pa nema nikakve dvojbe da se Cvitan sa svojim sinom upuštao i u klasične trgovačke, ili bi možda bilo preciznije reći kramarske poslove. Činjenica da je dug morao biti konsolidiran na ovakav način, kao i rok otplate za taj dug od dvije godine, pokazuju da poslovi nisu uvijek išli glatko i bez problema. Bilo kako bilo, negdje nakon 1477. godine Cvitan je prešao živjeti u gradsku sredinu, obližnji Novigrad, a svoj je društveni ugled na kraju okrunio i titulom "suca novigradskoga varoša" (*judex del borgo de Nouigradi*), koju je sačuvao do kraja života. Bio je na životu još 1494. godine pa je 28. srpnja sastavio i oporuku, što ju je hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom zapisao župnika sela Dolac, svećenik Radovan.⁶⁰ Iz oporuke je jasno tek toliko da je Cvitan posjedovao više ždrijebova zemlje ("Pav'lovi dici, ždrib' zem'le ka im drago"), što potvrđuje i činjenica da su ubrzo poslije njegove smrti sinovi prodavali neke od njih,⁶¹ a prikupljeno mu je bogatstvo omogućilo i luksuz kupovine bisernoga nakita, nedvojbeno statusnoga simbola, koji je ostavio unučicama, kćerima svoga već spomenutoga sina Pavla ("Pušćam' Pavlovim' divičicam' biser").

Kako se stjecalo to bogatstvo, koje je Cvitanu omogućilo okrupnjavanje posjeda pa čak i kupovinu bisera, i kako se koristila društvena moć koja je s njim dolazila, pokazuje ono što se može utvrditi o drugom ortaku iz "društva" za pobiranje crkvene desetine novigradskih sela, Radoslavu Kužiniću. Spor koji su on i njegova braća 1454. godine vodili oko jednoga posjeda u svome selu Praskviću otkriva niz detalja o poslovnim aktivnostima ali i o tomu kako su te poslovne aktivnosti uređivane običajima, kakvi su bili običaji popisani u Novigradskom zborniku, pa stoga cijeli slučaj valja detaljno analizirati. Braća Kužinić, Radoslav, Jakov, Ivan i Petar, ušli su, naime, u spor s braćom Kraljićima, Jurićem, Martinom i Nikolom, iz istoga sela, i njihovim rođacima oko posjeda tada već pokojnoga Vlatka Bazotića. Spor je rješavan u Zadru, ali ne na sudu gradskoga kneza, nego pred arbitražnim sucima, zadarskim plemićima Ludovikom de Georgiis i Nikolom de Begna, koje su obje strane u sporu odabrale.⁶² Predmet

⁵⁸ JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 141, 143-4; DAZd, SZB, Simon Damiani, B. IV, fasc. 14, fol. 311-1'.

⁵⁹ Dokument u DAZd, SZB, Johannes de Calcina, B. VI, fasc. X/6, fol. 197'-8, navodi i S. ANTOLJAK, "Izumiranje i nestanak hrvatskog plemstva u okolici Zadra", *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 9/1962, 89, vadeći iz njega samo spomen Cvitana Katića, novigradskoga "feudatara".

⁶⁰ Oporuka je tiskana u S. ANTOLJAK (ur.), *Miscellanea II-IV/1950-52*, 50-1.

⁶¹ RAUKAR, *Zadar ...*, 146.

⁶² Dokumenti i presuda arbitražnih sudaca u DAZd, SZB, Simon Damiani, B. III, fasc. 11, fol. 493 (03.03.1454.), 511-2 (29.03.1454.), 513-3' (01.04.1454.); fasc. 12, fol. 17-8' (19.05.1454.).

spora bio je zemljišni posjed Vlatka Bazotića u Praskviću do kojega su braća Kužinić došla tako što su posuđivali novac i isplaćivali Vlatkove dugove i prije i poslije njegove smrti (Vlatko je dug napravio kod Jakova iz Bolonje, poznatoga financijera i čestoga zakupnika prihoda mletačke komore na širem zadarskom području 30-ih godina 15. stoljeća), potrošivši na taj način ukupno 170 libara. Sve su se te isplate vodile kao pozajmice a garancija za povrat novca bio je Vlatkov posjed, koji su braća Kužinić nakon Vlatkove smrti doista i preuzeli. Problem je, međutim, nastao onoga trenutka kada su rođaci pokojnoga Vlatka (oni su bili njegovi "nećaci" - *nepotes*), Kraljići, zatražili ostvarenje svojih vlasničkih prava temeljem običaja koji su vrijedili kod nasljeđivanja posjeda, iskazujući spremnost isplatiti Kužinićima novac. Ovi su odbacili takvu mogućnost, uz zanimljivo formuliranu tvrdnju po kojoj Kraljići "nemaju slobodu učiniti iskup založenih posjeda" (*libertatem non habent dictam redemptionem facere posse* - dokument od 3. ožujka 1454.). Na što se ovako formulirana tvrdnja po kojoj Kraljići "nemaju slobodu" doista odnosila teško je razaznati, tim prije što se formulaciju ne može tumačiti greškom kod prevođenja i sastavljanja dokumenta čiji je autor bio prevoditelj i "plaćeni zadarski pisar za hrvatski jezik". Uz tu tvrdnju, međutim, svakako valja primijetiti kako su cijelo selo Praskvić, pa time i njegovi stanovnici, bili u posebnom položaju. Naime, sva je zemlja u tome selu bila pod, kako se to u doba mletačke vlasti nakon 1409. godine vodilo, "feudalnim" režimom, što je bilo očiti relikv iz vremena dok je u Novigradu rezidirao kraljevski kaštelan, odnosno iz još ranijega vremena kad je Novigrad bio sjedištem županije.⁶³ Iz svega onog što se danas zna jedino prihvatljivo objašnjenje argumenta o "neslobodi" bilo bi ono po kojemu bi se taj argument referirao na već zapisani sklop običaja u "Zborniku", pri čemu bi polazište bilo u članku 5a, koji se prema zapisanoj formulaciji odnosi na one koji su uživali prerogative "plemstva" (*nobilitas*).⁶⁴ Slijedom takve interpretacije moglo bi se tumačiti kako slične uredbe ne važe za one koji nisu uživali iste prerogative, odnosno "nemaju slobodu" (prava) kakva uživaju "plemići" (*nobili huomeni*). Bilo kako bilo, odgovor na argument Kužinića o "neslobodi" druga strana dala je neizravno, u dokumentu od 29. ožujka, ustvrdivši "kako je običaj na jurisdikcijskom području novigradske utvrde" (*quod consuetudo sit in iurisdictione castris Nouigradi*) da se "feudalni" posjedi nasljeđuju po muškoj liniji, dok udovica ima pravo doživotnoga uživanja (*quando*

⁶³ Argument o "nedostatnoj slobodi" djeluje neobično već i zbog činjenice da su Kraljići i Kužinići bili praktično sudjeli sa svojim "kurijama" u Praskviću (u jednom ugovoru kojim se registrira prodaja novopodignute "kurije" u istom selu, koja je inače s kućom, dvorištem i vrtom 1455. godine vrijedila 6 dukata, navedeno je da su joj sa sjevero-istočne strane susjedi braća Kužinići, a s jugozapadne strane braća Kraljići - *de borea possident fratres Cuxinichi, de siroco uia publica, de trauersa dictus Marcus et de quirina fratres Craglich* - DAZd, SZB, Simon Damiani, B. III, fasc. 16, fol. 232'-3', odnosno fol. 32'-33' nove paginacije), pa valja pretpostaviti i njihov istovjetan društveni položaj (o režimu pod kojim je bilo selo Praskvić nakon 1409. godine usp. JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 166 i d). S druge strane, već u prvom dokumentu, onom od 3. ožujka 1454. godine, kojim strane očituju svoju volju da presudu u prijeporu prepuste arbitražnim sucima, naznačeno je da se spor vodi oko "feudalnog" posjeda (*quorundam terrenorum pheedatantium sitorum in dicta uilla*). "Feudalnim" su se, inače, posjedima u 15. stoljeću nazivali u zadarskim dokumentima uglavnom oni koji su nakon 1409. potpali pod ovlasti mletačke komore, a koji su i do toga vremena pripadali vrhovnom vladaru - ugarsko-hrvatskom kralju, odnosno izravno gospodaru vlastelinstva (primjerice u slučaju vranskoga vlastelinstva). Sadržaj toga "feudalnoga" prava svodio se u slučaju novigradskih posjeda nakon 1409. godine na relativno malo novčano opterećenje zemlje, odnosno plaćanje "dohotka" koji je mletačka komora davala pod zakup - usp. RAUKAR, *Zadar ...*, 145, te mnogo nejasnije i bez solidnog rezultata komplicirane raščlambe S. ANTOLJAK, "Nekoliko primjera o postojanju feuda u zadarskoj kopnenoj regiji iza 1409. godine (Prilog poznavanju razvoja feudalizma u Dalmaciji tokom 15. stoljeća)", *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru* 16/1977. Ovdje valja samo podsjetiti na već analizirani slučaj iz sela Slivnice, u kojemu je vlasnik, u ulozi "gospodara", sudio posjednicima zemalja (zemlja u Slivnici također se vodila kao "feud" - DAZd, SZB, Simon Damiani, B. IV, fasc. 5, fol. 292'-3', 24.10.1458.; fasc. 8, fol. 42-3, 25.01.1460.), odnosno na sve one "feudalne" posjede raštrkane u Novigradskome kotaru i popisane u Zadarskome katastru, da bi se odmah uočilo kako su to doista relikvi uredjenja kakvo je postojalo prije 1409. godine. O Novigradu kao sjedištu jedne od 11 županija što ih je još sredinom 10. stoljeća u svoj opis tadašnje Hrvatske uvrstio Konstantin VII. Porfirogenet, autor priprema zasebnu raspravu.

⁶⁴ Tekst članka počinje riječima: *Similimente quando morono i nobili huomeni ...* - BARADA, *Starohrvatska ...*, 160.

casus accidit quod aliquis feudatarius dicti castris decedit nullis post se relictis filiis legitimis et naturalibus quod uxores ipsorum feudatariorum quamdiu uixerint possint habere, tenere, gaudere et possidere omnes possessiones et terras feudatales, et post earum mortem quod dicte possessiones et terre feudatales peruenire debeant ad propinquiores mares ipsius defuncti feudatarii). Temeljeći svoj zahtjev očigledno na takvome “općepoznatom” običaju, Kraljici su se i upustili u spor, no ostaje nejasno zašto on nije rješavan na novigradskome sudu, pri čemu valja podsjetiti da se sve ovo događalo u vrijeme kada je već bila obavljena pretpostavljena kodifikacija običajnoga prava u formi koju danas poznajemo kao Novigradski zbornik. Iako su svoj zahtjev za povratom zemlje temeljili na novigradskome običaju, Kraljici su, ipak, nakon što su se odlučili za arbitražu kod zadarskih plemića, poduzeli još jedan pravni posao koji im je trebao osigurati puni uspjeh - dvadesetak dana nakon što su s Kužinićima sklopili sporazum o arbitraži, točnije 29. ožujka, došli su ponovno bilježniku Šimunu Damjanovu i zatražili od njega da sastavi ispravu kojom udovica Vlatka Bazotića prenosi na njih svoja prava na posjed svoga pokojnog muža, ali i pravo na sav urod koji je taj posjed davao tijekom 24 godine, koliko je već bio u rukama Radoslava i njegova brata. Upravo je taj čin prenošenja prava na braću Kužiniće i ostale njihove rodake počivao na onome već iskazanom običaju o nasljeđivanju “feudalnih” posjeda, ali pravni je posao obavljen sukladno pravnim shvaćanjima kakva su važila na gradskome teritoriju - darivanje je opisano pojmom “darivanja s naslova koji se naziva među živima” (*donationis titulo qua dicitur inter uiuos*). Tri dana nakon ovoga, 1. travnja, Šimun Damjanov ponovno je u nazočnosti obje zainteresirane strane sastavio ispravu o njihovom očitovanju o prihvaćanju arbitraže, no taj put je jedna od zainteresiranih strana bila predstavljena drukčije no u dokumentu od 3. ožujka. U tome prvome dokumentu, naime, Kraljici su nastupali kao srodnici pokojnoga Vlatka Bazotića (*tamquam proximiores ut asseruerunt condam Vlatchi Bazotich*), dok su u ovome drugom dokumentu nastupali kao obdarenici Vlatkove udovice (*tamquam donatarii et donatario nomine Radoslaue relicte Vlatci Bazotich*). Ta naoko sitna promjena imala je, međutim, dalekosežno značenje - od spora koji je trebalo rješavati uz poziv na običajno pravo i njegove uredbe o muškom nasljeđivanju, prenošenje težišta na prava udovice značilo je praktično prevođenje u pravni sustav kakav je vrijedio na gradskome području.⁶⁵ Na ovome mjestu svakako treba upozoriti na još neke važne detalje koji otkrivaju mehanizme uz pomoć kojih su se rješavali konflikti među stanovnicima Novigradskoga kotara. Naime, jedan od dva svjedoka pri sastavljanju prvoga dokumenta, onoga od 3. ožujka, kojim obje zainteresirane strane očituju svoj prvotni pristanak na arbitražni postupak, bio je već spominjani Jakov Pribanović, nekadašnji konjušar zadarske općine, ali i kompanjon Radoslava Ku-

⁶⁵ Ovdje, međutim, valja upozoriti da su pripadnici zadarskoga patricijata bili dobro upućeni i u sustav običajnoga prava kakav je vrijedio izvan granica gradskoga kotara, što zorno dokazuje dokument zadarskoga kaptola od 18. studenog 1466. godine. Tim dokumentom skupina plemića opunomoćuje ser Lovru Dražmilicu, poznatog zadarskog trgovca toga doba, da ih zastupa “pred uvažanim gospodinom banom Hrvatske i pred časnim kaptolom kninske crkve kao i pred bilo kojim sudbenim stolom Hrvata te bilo kojim sucem ili bilo kojim sucima, kako crkvenim tako i svjetovnim” (*coram magnifico domino bano Croatiae et coram venerabili capitulo ecclesie Tininiensis ac coram quacumque sede Croatorum et coram quocumque iudice seu quibuscumque iudicibus tam ecclesiasticis quam secularibus*) u budućim sporovima oko posjeda svoga sugrađanina i rodaka, ser Ivana de Grisogonis, u selu Ceranima (DAZd, SZB, Nicolaus q. Benedicti, B. II, fasc. IV/1, fol. 21-1’). Selo Cerane bilo je, naime, izvan granica mletačke vlasti, na teritoriju pod jurisdikcijom ugarsko-hrvatskoga kralja, a ser Ivan se spremio prodati taj svoj posjed. Skupina plemića koju su tvorili ser Fridrik de Grisogonis, ser Zoil de Grisogonis i ser Zoil de Fera, tvrdili su da im kao srođnicima ser Ivana pripada pravo prvokupa te je ser Lovre trebao zastupati njihove interese i spriječiti predviđenu prodaju hrvatskome plemiću, knezu Stjepanu Rudčiću. U samome dokumentu izrijekom se pozivalo na hrvatske pravne običaje glede prava prvokupa (*ad quos pertinet potius huiusmodi emptio dictarum possessionum et terrarum tam de jure quam de consuetudine Croatorum*), pa se čak i koristilo hrvatskom terminologijom za opis srođničkih odnosa (*a nobili viro ser Johanne quondam ser Doymni ciue et habitatore de domo et generatione illorum de Grixogonis* - naglasio M.A.), na način kako se ti odnosi nikad nisu opisivali u dokumentima namijenjenim uporabi u gradu.

žinića u poslu pobiranja crkvene desetine prije 1451. godine. Osim uloge svjedoka, nije teško naslutiti i njegovu ulogu u dogovaranju dviju strana oko pristanka na arbitražu, pri čemu ipak ostaje nejasno kojoj je od upletenih strana takvo rješenje išlo više u prilog. Pored umiješanosti Jakova Pribanovića, dokumenti otkrivaju uplitanje najmanje još jedne osobe u cijeli slučaj, što se jasno može dovesti u vezu s opisanim razlikama između dokumenata od 3. ožujka i 1. travnja. Te se razlike, naime, mogu objasniti time da je netko očigledno savjetovao Kraljiće kako bi u svjetlu prihvaćene arbitraže bilo poželjno da udovica Vlatka Bazotića prenese na njih svoja prava, ali vjerojatno je ta ista osoba morala uvjeriti i Kužiniće da prihvate novi pristup cijelome slučaju - odricanje od poziva na običajno pravo i prevođenje spora u drugu pravnu sferu. Tko je na sebe preuzeo taj posao i kako ga je obavio sačuvani dokumenti, sročeni suhoparnim jezikom formula i pravničkih izraza, nažalost ne otkrivaju, no teško se oteti dojmu da je to bilo djelo upravo bilježnika Šimuna Damjanova. Ono, međutim, što je izvjesno jest da je spor okončan presudom arbitražnih sudaca, sukladno kojoj su Kužinići imali pravo pobrati ukupnu ljetinu te iste godine, nakon čega su posjed morali vratiti braći Kraljićima i njihovim rodacima. Arbitražni su suci pri tomu napravili i ukupni račun potraživanja objiju strana te odredili da braća Kraljići i njihovi rodaci moraju braći Kužinićima nadoknaditi ukupno 70 libara na ime onoga što su oni posudili Vlatku Bazotiću, a dio toga duga u visini od 100 libara otpisali su na ime vrijednosti uroda što ga je posjed davao tijekom 24 godine, koliko je bio u rukama Kužinića.

Cijeli ovaj složeni postupak otkriva u pozadini, kao ono što nije izgovoreno i zapisano, bogati i bujni "poslovni svijet" pučanstva novigradskih sela, koji se daje naslutiti i iz drugih suvremenih dokumenata.⁶⁶ Parametre je toga "poslovnog svijeta" određivala relativna blizina velikoga grada, Zadra, i cijeloga prstena manjih gradskih naselja poput Nina, Novigrada, Vrane i Obrovca, odnosno njihovi potrošački kapaciteti, ali i veza sa širim poslovnim svijetom jadranskoga prostora. Unutar tako opisanih okvira stvorene su u prvoj polovici 15. stoljeća okolnosti u kojima je proizvodnja namijenjena tržištu ubrzano mijenjala svijet naslijeđen iz stoljeća srednjega vijeka. U takvim je novim okolnostima i uvjetima broj radnih ruku jedne "proizvodne jedinice" otvarao mogućnosti akumulacije, te time stvaranja rezerve "likvidnih sredstava", koja su omogućavala uključivanje u poslovni život na višoj razini. Ta viša razina poslovanja podrazumijevala je zakupe različitih prava i podavanja naslijeđenih iz ranijih vremena - od crkvene desetine, preko mlinova, do "dohotka" s "feudalnih" posjeda - ali i ulazak u svijet trgovačkih operacija. Odnos Vlatka Bazotića i braće Kužinić u takvu je svjetlu više no ilustrativan. Vlatko, bez muških potomaka i ograničen na svoju radnu snagu i umijeće, nije uspio iz veze s Jakovom iz Bolonje, velikim zakupnikom komorskih prava,⁶⁷ stvoriti profit nego samo dugove, a Kužinići su, njih četvorica koji su živjeli u nepodijeljenoj "bratskoj zajednici" (*in fraterna comorantium* - kako se to navodi u ispravi od 1. travnja), postupnim širenjem svoga posjeda, omogućenim akumulacijom koja je dozvolila sitne posudbe, stvarali mali "poslovni imperij".⁶⁸ Njihovo je uključivanje u poslovne krugove zakupnika raznih prava očigledno bilo

⁶⁶ Usp. primjerice RAUKAR, *Zadar* ..., 146, gdje se raspravom na primjeru Katića, doduše na nešto užem krugu dokumenata koji potječu s kraja 15 stoljeća, ocrtava i drukčija slika od one ovdje predočene. Usp. također primjebdu u JAKŠIĆ, *Hrvatski* ..., 167, koja se odnosi na vrlo živi promet nekretninama u Praskviću, po autorovim riječima, "kao ni u jednom drugom srednjovjekovnom selu na prostoru novigradskoga distrikta".

⁶⁷ U vrlo oštećenim spisima mletačke komore u Zadru, koji se danas čuvaju u zasebnoj kutiji pod nazivom *Datia et incantus*, zabilježeno je, primjerice, kako je Jakov iz Bolonje dobio pod zakup 1437. godine ukupne komorske prihode Novigradskoga kotara (DAZd, *Datia et incantus*, Liber II/4, fol 37), odnosno da je u svojim rukama držao neke od tamošnjih "feuda" (Isto, L. II/8, fol. 80).

⁶⁸ Radoslav je Kužinić i kasnije kupovao zemljišne posjede - DAZd, SZB, Simon Damiani, B. IV, fasc. 2, fol. 69'-70, 06.03.1457.

mnogo uspješnije nego ono Vlatkovo, što se jasno pokazuje činjenicom da su perpetuirali sudjelovanje u zakupu desetine Ninske biskupije. Sačuvani dokumenti na sreću otkrivaju da su oni doista stvarali i raspolagali rezervama "likvidnih sredstava", poput depozita od 100 libara, koji je Radoslav Kužinić pohranio kod zadarskoga trgovca, ser Cirijsana de Franza, i podigao od izvršitelja njegove oporuke nakon ser Ciprijanove smrti.⁶⁹ Stvorena rezerva omogućavala je i preuzimanje rizika posredničkih poslova koji su nadmašivali okvire lokalnoga tržišta, ilustriranih primjerom zaduživanja kod trgovca ser Grgura pok. Alegreta za neke tkanine koje je trebalo isporučiti "slugama i službenicima kneza Miklouša Pavlovića iz Mrsinja", očigledno iz prekovelebitskih krajeva, pri čemu je Radoslav osobno plaćao i skrbio za finalnu obradbu tkanina.⁷⁰ Iz svega toga vremenom je nastajala vrlo široka i gusta mreža kontakata i veza, koja je u slučaju Radoslava Kužinića uključivala gradske činovnike, trgovce i poslovne ljude (bilježnik Šimun Damjanov, Jakov iz Bolonje, Jakov Pribanović, ser Cirijsan de Franza, ser Grgur pok. Alegreta), pripadnike društvenoga sloja kojemu je i sam pripadao (Cvitan Katić), ali čak i hrvatsko plemstvo iz prekovelebitskih krajeva.

Sve ovo što je rečeno o karijerama i poslovima Cvitana Katića i Radoslava Kužinića i svijetu u kojemu su se oni i njima slični kretali valja svakako uzeti u obzir pri prosudbi njihove uloge pri sastavljanju i zapisivanju običaja kodificiranih u Novigradskom zborniku. Uloga Cvitana i Radoslava u nastanku toga teksta može se, međutim, promatrati i u posve novom svjetlu, uzme li se u obzir činjenica da njih dvojica vode sporove oko zemljišnoga posjeda upravo u vrijeme kada su običaji i zapisani (Cvitan je svoju punomoć za zastupanje u sporu koji je trebao pokrenuti, i ugovor o podjeli posjeda koji će u tom sporu ishoditi, dao sastaviti početkom ožujka 1452. godine, kao što u početak ožujka 1454. godine pada i sporazum Kužinića i Kraljevića o podvrgavanju odluci arbitražnih sudaca⁷¹; Zbornik je sastavljen 12. veljače 1452. godine, a njegove dopune 20. ožujka 1454. godine). U tome kontekstu posebnu pozornost svakako izaziva činjenica da su u sklop zapisanih običaja ušli oni koji su bili na korist Cvitanu u njegovu sporu oko ostavštine "strica" Jakova (uredba koja govori o tome kako udane kćeri ne nasljeđuju očev posjed, nego on u nedostatku sinova prelazi na "vrvnu braću" - čl. 5b prema Baradinoj podjeli Novigradskoga zbornika), dok istodobno Zbornik ne donosi ništa od onoga što bi ilustriralo položaj i prava onih koji su držali i obrađivali "feude" kakvi su postojali u Praskviću, Slivnici, ali i drugim selima Novigradskoga kotara, pa ni o njihovu statusu i "slobodama" (tu se valja prisjetiti one tvrdnje o "neslobodi", koja nije polučila nikakva učinka, ali istodobno i činjenice da način nasljeđivanja "feuda" ipak nije opisan u Novigradskome zborniku). K tomu valja dodati i da formulacije rabljene u dokumentima iz sporova Cvitana i Radoslava neodoljivo podsjećaju na jezik i formulacije Novigradskoga zbornika. Tako je Cvitan u dokument kojim sklapa pogodbu sa svojim rođacima o raspodjeli posjeda pok. Jakova izrijekom naveo da "njegova (sc. Jakovljeva) dobra *po običaju Hrvatske* pripadaju njima (sc. Cvitanu, Jurju i Tomašu) kao najbližima, a ne udanim kćerima rečenog pokojnog Jakova" (*cuius bona secundum consuetudinem Croatiae ipsis tam proximioribus spectant et pertinent et /non/ maritatis filibus feminis dicti condam Jacobi* - naglasio M.A.). Prisjetimo se, Novigradski zbornik počinje riječima "Ovdje dolje napisat ćemo običaje koji su bili na tlu *Hrvatske*" (*Qui di sotto scriveremo le consuetudini che sono state nel paese di Croacia* - naglasio M.A.), pa će postati jasno da je to doista parafraza teksta Novigradskoga zbornika, ili još preciznije da su to varijacije izričaja koji je bio u općoj uporabi. S druge strane, međutim, formulacija koju su u svome ugovoru s

⁶⁹ DAZd, SZB, Simon Damiani, B. IV, fasc. 2, fol. 81', 29.03.1457.

⁷⁰ Zaduznica Radoslava Kužinića za tkanine namijenjene knezu Mikloušu u DAZd, Simon Damiani, B. IV, fasc. 14, fol. 332-2', 09.05.1462.

⁷¹ Usp. bilj. 16 i 61.

udovicom Vlatka Bazotića uporabili braća Kraljići, po kojoj "običaj jest na području jurisdikcije novigradske utvrde kada se dogodi slučaj da neki feudatar rečene utvrde umre ne ostavljajući za sobom zakonitih i prirodnih sinova da žene takvih feudatara sve dok žive mogu posjedovati, držati i uživati sve feudalne posjede i zemlje, a poslije njihove smrti rečeni feudalni posjedi i zemlje trebaju prijeći najbližim muškim (srođnicima) onoga preminulog feudatara", po svemu je paralelna sa sličnim uredbama Novigradskoga zbornika (usp. primjerice čl. 5a). To, pak, znači da je i taj običaj tvorio korpus običajna prava, pa ipak uredba nije ušla ni u temeljni tekst Zbornika ni u njegove dopune.

Zaključak koji se može izvesti iz takvoga razlaganja upozoravao bi na činjenicu da je prigodom sastavljanja teksta Novigradskoga zbornika skupina najmoćnijih i najuglednijih pojedinaca iz novigradskoga kotara, ono što bismo modernim rječnikom rekli "elita lokalnoga društva", svakako pažljivo nadzirala što će u tekst ući a što neće. Tome krugu "elite" pripadali su u prvome redu osmorica koji su sa ser Lovrom Milkovićem sklopili ugovor o zastupanju u Veneciji 1452. godine, pa stoga vrijedi posebice upozoriti na činjenicu da ih bilježnik Šimun Damjanov, u dokumentu koji o tome govori, oslovljava kao "seoske plemiće" (*nobiles villarum*). Pri tomu valja znati kako je Šimun Damjanov bio u gotovo dnevnom kontaktu s "plemenitim Hrvatima", ako već i sam nije pripadao toj društvenoj skupini, pa je vrlo dobro znao da predstavnici novigradskih sela nisu pripadali u taj krug. S druge su strane oni ipak zauzimali poseban položaj u svojoj sredini, što je onda bilježnik iskazao izričajem "seoski plemići". Odluke su, pak, tih "seoskih plemića" o tomu što će ući a što neće ući u zapisani korpus običaja, slobodno se može zaključiti, uvelike ovisile o njihovim realnim i stvarnim interesima u danome trenutku, pa se postupak kodifikacije nužno mora promatrati i kao dio strategija te lokalne elite na održanju i reproduciranju postojećih društvenih odnosa. Čak i sam skup na kojemu su običaji "izvikani" i zapisani nije teško zamisliti kao ceremonijal koji je reprezentirao i reproducirao društvene odnose i hijerarhiju toga društvenog mikrokozmosa Novigradskoga kotara, ceremonijal koji je u svijest okupljenih utiskivao i potvrđivao već izgrađenu "sliku svijeta" s utvrđenim rasporedom moći. Stoga se i sam postupak "pronalaženja i zapisivanja starih običaja" ne bi smjelo zamišljati kao neku vrst "demokratske", ili, što bi bilo još više pogrešno, "anarhične" procedure u kojoj svatko od prisutnih ima podjednako pravo kazivati što su "stari i utvrđeni običaji". Uloge su u tome smislu bile sigurno već unaprijed podijeljene, a da o toj podjeli nije trebalo dobiti izričiti društveni konsenzus. Na ovome mjestu valja se, međutim, zapitati koliko je sustav društvenih odnosa naslijeđenih iz ranijega razdoblja, dok je cijeli kotar bio društvena jedinica pod izravnim ingerencijama vladara (županija, kasnije kaštelanat), utjecao na shvaćanja koja su vladala sredinom 15. stoljeća. Logika toga pitanja izvire iz činjenice da su se na popisu predstavnika osam "seoskih zajednica" našli i predstavnici Praskvića i Slivnice, sela koja su, zajedno sa svojim stanovnicima, u ranijem razdoblju imala očigledno drukčiji, niži status, koji se u obliku relikta u doba zapisivanja običaja odražavao u statusu "feudalnih zemalja" opterećenih "dohotkom", ali u određenoj mjeri i u svijesti koja je iznjedrila izjavu o "nemanju slobode" što onemogućuje iskup založenih posjeda.⁷² Odgovor bi, bar onoliko koliko ga otkrivaju sačuvani dokumenti, morao naglasiti kako su te statusne razlike vezane uz tradicije iz ranijega razdoblja gotovo posve izgubile značenje i stvarnu društvenu relevantnost u uvjetima koji su vladali nakon 1409. godine. Najjasnije o tome govori činjenica da se među osam "seoskih zajednica" koje odlučuju urediti svoje pravne običaje nalazi i Slivnica, u kojoj je, kako smo vidjeli, još u drugom desetljeću 15. stoljeća "gospodar" nastupao kao "zakonski sudac" tamošnjih "feudatara". Potvrđuje to i neuspjelo pozivanje na "nemanje slobode", na kojemu ni

⁷² Podrijetlo "feudalnih zemalja" u uskoj je svezi s uređenjem županije te će biti predmetom zasebne rasprave (vidi ovdje bilj. 63). Za ovu je prigodu posve dovoljno upozoriti na razlike u statusu i njihovu hijerarhijsku narav.

njegovi autori nisu insistirali, kao uostalom i cijeli tekst Novigradskoga zbornika, u kojemu je jedina društvena razdjelnica ona iz koje proizlazi dihotomija između “gospodara/*patrona*” na jednoj i “kmetića/*collona*” na drugoj strani. To, dakako, ne znači da podrijetlo i rod, poput onoga Stupića, koji se i danas mogu pratiti pisanim dokumentima sve od 12. stoljeća, nisu donosili društveni ugled i pravo precedencije, dakako tek u situaciji u kojoj se onaj koji je polagao pravo na to mogao dokazati svojim sposobnostima. Valja se, tek ilustracije radi, prisjetiti razlike, gotovo provalije, koja je razdvajala Cvitana Katića i njegova bliskog rodaka Tomaša Stupića - Cvitan se cijeli život, bar koliko to otkrivaju sačuvani dokumenti, penjao uzlaznom stazom uspjeha i društvenog ugleda, od predstavnika svoje “seoske zajednice” i “seoskog plemića” 1452. godine, preko izričaja “poštovani muž ... feudatar” iz 1477. godine, do “varoškoga suca” u potvrdi oporuke iz 1494. godine, a Tomaš je, kao *inhabilis et impotens ad soluendum dictas expensas* morao prepustiti dio svoga posjeda Šimunu Nozdronji kako bi ga ovaj svojim novcem oslobodio susjedstva neugodnoga rodaka.

Vraćajući se sada tekstu koji je nastao pod nadzorom upravo takvih ljudi, u prigodi i okolnostima što su ovdje podrobno razloženi, valja zaključiti kako je on zacijelo bio predan ser Lovri Milkoviću, koji ga je trebao odnijeti u Veneciju i tamo ishoditi potvrdu. Ovdje je već rečeno da ta potvrda nije dobivena brzo, odnosno da ona nije uslijedila najvjerojatnije sve do zapisivanja dodatnih uredbi u ožujku 1454. Što se, pak, tih dopuna tiče, mora se odmah primijetiti da su one sustavno i mnogo urednije popisane od osnovnoga teksta.⁷³ Štoviše, u Dodatku postoje i naslovi, neke vrsti “Rubrika” (“Običaj o gaženju: gdje se čini šteta u vinogradima ili žitu ili vrtu” - *Le consuetudine del calpestar: dove si facesse danno delle vigne o nelle biave o nell'horto*; “I ovo je običaj s pčelama” - *Et delle avi questa e consuetudine*), pa je tekst po tomu bliži izgledu gradskih statuta no samome Novigradskome zborniku. U svakome slučaju u ovome se tekstu jasno razabire naknadno uređivanje, ili bar vrlo temeljita priprema i sudjelovanje osobe ili osoba vičnih pravnim poslovima, što je omogućilo da se dobije pregledan i vrlo određen tekst. Čini se kako bi to svakako trebalo pripisati ulozi koju je u tome poslu imao zadarski javni bilježnik Šimun Damjanov. Uvid u njegove spise pokazuje da je on i u ožujku 1454. napravio jednu kratku pauzu u svome bilježničkom djelovanju u Zadru, kao i u veljači 1452. godine, kako je to pokazao N. Jakšić. Naime, Šimun nije pisao bilježničke isprave između 15. i 21. ožujka,⁷⁴ što znači da je u to vrijeme doista mogao biti u Novigradu i 20. ožujka zapisati dodatak Zborniku te se već isti dan ili sutra vratiti u Zadar i nastaviti svoj redoviti posao. N. Jakšić je već upozorio na nekoliko slučajeva u kojima se Šimun Damjanov pojavljuje kao prevoditelj ili tumač tekstova pisanih hrvatskim jezikom, a ovdje valja upozoriti na još jedan slučaj koji ga predočava kao neku vrst pravnoga savjetnika hrvatskih plemića iz zadarskoga zaleda. Naime, u jednom dužničkom instrumentu koji je sastavio sam Šimun 27. veljače 1462. godine, a koji se odnosi na stanoviti kreditni posao kotorskoga trgovca Luke Mihovilova i njegovu dužničku obvezu spram zadarskoga trgovca Ivana Balistrilića, kao garant isplate duga (*fideiussor*) kotorskog trgovca pojavljuje se knez Slavogost Posedarski. U naknadno dodanoj dopuni teksta zadužnice objašnjava se kako je knez Slavogost pristao biti garant tek nakon što mu je upravo Šimun obrazložio sve posljedice koje za njega mogu proizaći iz toga odnosa i ugovora kojim je on registriran.⁷⁵ Čini se da takva slika zadarskoga javnog bilježnika, službenog pisara za hrvatski jezik, tumača, prevoditelja i pravnoga savjetnika, konačno zaokružuje sve argumente

⁷³ Tekst dopuna u BARADA, *Starohrvatska ...*, 174-7.

⁷⁴ Isprava od 15. ožujka zapisana je u DAZd, SZB, Simon Damiani, B. III, fasc. 11, fol. 502-3'; a slijedeća je ona od 21. ožujka na fol. 503'-4'. Za Šimunovo izbivanje u veljači 1452. godine usp. JAKŠIĆ, *Hrvatski ...*, 175.

⁷⁵ *Pro quo ser Luca principali debitore et eius instantia et precibus nobilis uir Slauogost de Possedarige districtus Jadre certificatus primo et ante omnia a me Simeone notario infrascripto de viribus huius contractus et quantum*

koji govore u prilog postavci da je upravo on bio taj koji je, po želji i nalogu pučanstva Novigradskoga kotara, u veljači 1452. i ožujku 1454. godine zapisao hrvatsku verziju Novigradskoga zbornika a potom je i preveo na latinski jezik.

Svako dalje razglabanje o tomu što se događalo s tekstom Zbornika nakon zapisivanja dopuna napušta tlo utemeljenoga nagađanja i realne vjerojatnosti. Isto je tako vrlo teško, ako ne i nemoguće, danas bilo što reći o tomu zašto je i kako eventualno došlo do pogreške u datumu Zbornika kada ga je, kako je ovdje dokazivano, prevodio i prepisivao Iohannes a Morea. Od toga je javnog zadarskog bilježnika, inače, ostala sačuvana samo jedna knjiga zapisa - Busta.⁷⁶ Iz te se knjige doznaje da je Iohannes, uz dužnost javnoga bilježnika, obnašao i dužnost "pomoćnika u kancelariji uvaženoga kapetana Zadra" (*coadiutor nella cancelleria del magnifico capitano di Zara*), pa je zacijelo u tome svojstvu i došao u priliku prevesti s latinskoga na talijanski i potom zapisati u sudbeni zapisnik tekst Novigradskoga zbornika.⁷⁷ No, sve je to ipak premalo za bilo kakvo zaključivanje, pa čak i nagađanje te će pitanje tradicije i sudbine Zbornika u ovoj fazi ostati i dalje neriješeno, dok se eventualno ne nađu novi dokumenti koji bi pomogli preciznijem sagledavanju problema.

* * *

Nakon ovakve raščlambe vremena i okolnosti postanka Novigradskoga zbornika postavlja se posve očekivano pitanje - što se svime ovime mijenja u čitanju njegova teksta? Odgovor na tako postavljeni upit svakako valja započeti konstatacijom da su sva dosadašnja čitanja polazila od pretpostavke da se radi o *zakonskome* tekstu s normativnom vrijednošću, poput modernih zakona. Koliko takav pristup može zavesti, pokazat ću na jednome primjeru izabranome iz dosad najopsežnije i sustavne raščlambe Novigradskoga zbornika u sklopu klasičnih pravno-povijesnih shvaćanja, koju je proveo L. Margetić.⁷⁸ Raspravljajući i uspoređujući ono što on vidi kao razlike između Novigradskoga zbornika i Poljičkoga statuta, Margetić zaključuje kako je "razvoj položaja ženskih članova obitelji tekao ... drukčije u hrvatskom zaleđu Zadra od onoga u Poljicama". U prvome slučaju žene su "uspjele steći jako stvarno pravo na dio ostaviteljeve imovine", a u Poljicama "kćeri nemaju pravo na dio ostavštine ako je ostavitelj imao sinove, ali su imale prednost pred ostalim muškim rođacima ostavitelja".⁷⁹ No, stav je glede prava žena kod nasljeđivanja posjeda i u Novigradskome zborniku i u Poljičkome statutu isti - i jedan i drugi isključuju žene iz naslijeđa, pa čak i odredbe koje se odnose na nasljedno pravo počinju na identičan način: "Prvo kad se dijeli otac sa *sinovima* ..." (Nz - naglasio M.A.), odnosno "Gdi se djele *braća*, bližnja ili daona, ili *sinovi* od oca ..." (Ps - naglasio M.A.).⁸⁰ Generalna je ideja da se *otac* dijeli sa *sinovima*, odnosno da se međusobno dijele *braća*, čime se zapravo artikulira inače zasebno neizrečeni aksiom o isključivom muškom pravu naslijeđa. Tek nakon što je taj temeljni aksiom artikuliran dolaze na red pojedinačne odredbe koje će pokazati i neke slučajeve u kojima aksiom dobiva dopune - ženama pripada dio dok žive u kući, odnosno mora ih

et quomodo eadem Slauogosto prejudicare posset ad plenam ipsius Slauogosti intelligentiam et effectum ipsi ser Johanni creditori de prefata ducatorum quantitate extitit fideiussor, plegius et solutor - DAZd, SZB, Simon Damiani, B. IV, fasc. 14, fol. 310' (naglasio M.A.).

⁷⁶ Ona se danas čuva pod signaturom: DAZd, SZB, Iohannes a Morea.

⁷⁷ Kao "pomoćnik" u kapetanovoj kancelariji Iohannes je, primjerice, 6. svibnja 1551. sastavio dokument kojim se registriraju i nabiraju Zadrani koji, po srodstvu s jednom trogirskom obitelji, uživaju patronatsko pravo nad crkvom Sv. Barbare "izvan zidina" u Trogiru (DAZd, SZB, Iohannes a Morea, Busta I, fascicolo 3, fol. 1-2, kao poseban spis).

⁷⁸ Usp. MARGETIĆ, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko* ..., 245 i d. Autorov pristup materiji uokviren je tvrdnjom o "velikoj važnosti Novigradskoga zbornika upravo u obiteljskom i nasljednom pravu".

⁷⁹ Isto, 252.

⁸⁰ Odnose uredbu u BARADA, *Starohrvatska* ..., 159 (Nz - čl. 1), te RAČKI - JAGIĆ - ČRNČIĆ, *Hrvatski pisani zakoni* ..., 44 (Ps - čl. 33).

se uzdržavati, a kad napuštaju kuću radi udaje, ili odlaska u samostan, dobivaju otpremninu, čime se njihovo pravo na udio gasi (Nz - čl. 2d., 3; Ps - čl. 33, naknadni dodatak). Novigradski zbornik u tome je izričit - kada se braća dijele a imaju sestara "ovima se ne mora dati dio posjeda" (*et avendo sorelle, no se li die dar la parte delle possession* - čl. 3a). Razliku pravnih odredbi između zadarskoga zaleda i Poljica Margetić pokušava izvući iz članaka Poljičkoga statuta koji govore o vrlo specifičnim slučajevima: o situaciji kada netko ubije srodnika radi posjeda (čl. 36c), odnosno o situaciji u kojoj se udovica nakon muževljeve smrti udaje (čl. 100c). No, čak je i u tim vrlo specifičnim slučajevima teško braniti postavku o razlikama između odredbi ove dvije kodifikacije, ponajprije stoga što takvi specifični slučajevi nisu ni pokriveni odredbama Novigradskoga zbornika. K tomu, citirajući članak 33c Poljičkoga statuta Margetić ispušta cijeli njegov glavni dio koji glasi: "Ako li bi tko ubio bližnoga ali vrvnoga za čiča plemenštine, da nemu ostane, ka bi imala pristoati po baštini, da tomui uboici ne ima biti oni dio, nego inomu komu pristoi po razlogu od plemena". Tek nakon te odredbe dolazi rečenica koju Margetić citira kao jedinu odredbu članka: "Ako li bi oni, ki e uben', imio ku hčer', ali veće ih', da onai plemenština ostaje nim."⁸¹ Dakle, glavni dio teksta je i ovdje sukladan postavljenom aksiomu - posjed pripada muškim nasljednicima ("po razlogu od plemena"), pri čemu se, dakako, ubojica koji je ubio kako bi došao do posjeda automatski isključuje iz reda naslijeđa. Dodatak o pravu kćeri ima, međutim, jasnu logiku izraslu iz prakse s kojom se sud susretao - ubojstvo radi naslijeđa ima potpunoga i jasnog opravdanja tek ako je ubojica jedini muški nasljednik. Kako bi se odagnala mogućnost da u takvome slučaju ubojica ipak ostvari svoj naum, kao jedini nasljednik "po razlogu od plemena", dodano je pravilo koje se kosi s aksiomom; u takvome slučaju, naime, valja napraviti iznimku pa posjed prelazi na ženske potomke. Uz bezbroj puta potvrđeno pravilo po kojemu se posjed nasljeđuje samo po muškoj liniji nije trebalo previše objašnjavati ovakav izuzetak, nedvojbeno proizišao iz stvarnoga sudbenog iskustva. Suci koji su bili u stalnom dodiru sa živom materijom običaja temeljem kojih su presuđivali jasno su znali kad je tu iznimku trebalo primijeniti, no modernom pravniku, koji nema pred očima ukupnoga društvenog konteksta običaja i načina njegova zapisivanja, on se doista može učiniti kao posve novo načelo. Slično stoji i sa člankom 100c, kojemu je osnovna namjera udaljiti udovicu koja se preudala od bilo kakve mogućnosti nasljeđivanja posjeda i imovine svoga pokojnog muža, pa je naglasak cijeloga teksta, koji je i u ovom slučaju znatno duži od onoga što citira Margetić,⁸² na tomu da ona ne može dobiti ništa što je pripadalo pokojnom mužu.

Upravo zbog takvih zamki inherentnih pokušajima da se temeljem modernih pravno-povijesnih shvaćanja raščlanjuju kodifikacije običajnoga prava, predlažem ovdje drukčiji način čitanja - s jedne strane pristup inspiriran shvaćanjima koja dolaze iz krugova sociologa i socijalnih antropologa, a koji dobiva sve veću potporu i među povjesničarima. Polazeći iz takvih okvira, sklop običajnih normi, od kojih su tek neke, i to u relativno malome broju, zapisane u Novigradskome zborniku, promatra se kao "društveni habitus" u obliku skupa načela i shema prema kojima pripadnici jednoga društva ravnaju svoje postupke. Kao dio "društvenoga habitusa", načela i sheme podrazumijevaju se i ostaju neizgovoreni, uživajući status neke vrsti društvenih aksioma, pa se nikada formalno niti ne iskazuju. U trenutku, međutim, kada se običaj, zbog određenih i specifičnih društvenih okolnosti, kodificira, oblik u kojem će to biti učinjeno uvelike će podsjećati na poslovice i uzrečice. To obilježje forme, koja sama po sebi izgleda kao ekspertiza umijeća društvenoga života, P. Bourdieu naziva "učenim neznanjem"

⁸¹ RAČKI - JAGIĆ - ČRNČIĆ, *Hrvatski pisani zakoni ...*, 49. Usp. MARGETIĆ, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko ...*, 251.

⁸² Usp. tekst čl. 100 u RAČKI - JAGIĆ - ČRNČIĆ, *Hrvatski pisani zakoni ...*, 101-2, i vrlo skraćeni citat u MARGETIĆ, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko ...*, 251, koji gubi onaj smisao što mu ga daje kontekst cijeloga članka.

(*docta ignorantia*), "oblikom praktičnoga znanja koje ne uključuje (svjesno) poznavanje načela na kojima počiva". Po njegovu shvaćanju "temeljna načela" iskazana u takvu obliku zapravo prikrivaju *praktičnu* narav međuljudskih transakcija i odnose dominacije, gurajući u pozadinu i u sferu neizgovorenog stvarna operativna pravila i sheme. U tu skupinu operativnih pravila i shema on ubraja niz opozicija (primjerice: posvećeno i obično mjesto, noć i dan, blagdan i obični dan, itd. itd.) sukladno kojima se klasificiraju i prosuđuju realni ljudski čini. Općenito se, pak, takav sklop običajnih normi drži nečim što prethodi racionalnome zakonu, zakonu u kojemu su temeljna načela jasno izložena, a svoju punu funkciju tako uobličeni sustav običaja ima u društvima gdje ne postoji sudbeni aparat koji raspolaže s monopolom fizičke, ili bar simbolične sile.⁸³

Kao na prijeko potrebnu dopunu i neku vrst korektiva ovakvome pristupu, koji unekoliko zanemaruje dimenziju vremena, dinamiku društvenoga gibanja i promjene koje to gibanje donosi, valja se osloniti i na pristup koji zagovara povijesni prikaz mijena u onome što je najjednostavnije označiti kao fond "društvenoga znanja". To je, zapravo, skup gotovih mentalnih slika i s njima povezanih interpretativnih shema uz pomoć kojih ljudi spoznaju i organiziraju svoj svijet, a onda u njemu i djeluju. Polazeći od postavke M. Blocha, po kojoj su svi društveni fenomeni u suštini mentalni fenomeni, ovaj pristup zagovara istraživanje odnosa između tih mentalnih slika, kako ih otkrivaju sačuvana vrela, i društvene realnosti koja ih je proizvela i koju one istodobno opisuju te na taj način, u povratnoj sprezi, i konstruiraju.⁸⁴

Polazeći iz takvih okvira, dakle, Novigradski bi zbornik valjalo raščlanjivati u svjetlu sklopa realnih okolnosti u kojima je nastao. Kao prvo i najvažnije valja istaknuti činjenicu da je njegov tekst nastao kao rezultat iskustva velike promjene koju donosi 1409. godina. Uspostava mletačke vlasti i podčinjavanje zajednice koju je tvorilo pučanstvo Novigradskoga kotara vlasti zadarskoga kneza doveli su do relativno brzoga raspada cijelog sustava izgrađivanog u prethodnim stoljećima. Umjesto kraljevskoga pouzdanika (prvo župana, a od sredine 14. stoljeća kaštelana), koji je funkcionirao i kao organ državne vlasti i kao gospodarski upravitelj, ali i kao društveni autoritet, pojavljuje se tada zadarski knez s političkim i sudbenim ovlastima, potom mletački kaštelan u novigradskoj utvrdi kao zapovjednik plaćeničke posade, te konačno komora u Zadru koja upravlja gospodarskim resursima.⁸⁵ S druge strane, društvena je zajednica dobila neočekivanu autonomiju u rješavanju nutarnjih problema i konflikata, izgubivši oslonac autoriteta kakav je svojedobno uživao zastupnik kraljevske vlasti, koji je svojim djelovanjem u spornim situacijama mogao biti prevaga. Istodobno, veliki grad u susjedstvu, Zadar, steže lo-

⁸³ Od ogromne literature dostatno je za ovu prigodu uputiti na stavove koje iznose M. WEBER, *Privreda i društvo* (izv. *Wirtschaft und Gesellschaft*) I, Beograd 1976, 259-69; P. BOURDIEU, *Outline of a Theory of Practice* (izv. *Esquisse d'une théorie de la pratique, précédé de trois études d'ethnologie kabyle*), Cambridge 1977, 16 i d. Svakako je korisno konzultirati i D. RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb 1984. Ovdje vrijedi upozoriti kako O. BRUNNER, *Land and Lordship. Structures of Governance in Medieval Austria* (izv. *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*), Philadelphia 1992, vidi temeljnu razliku između srednjovjekovne i moderne države u tome što prva nije monopolizirala primjenu nasilja, odnosno u tome što je u srednjovjekovnom društvu primjena sile ostala u domeni cijele jedne društvene skupine.

⁸⁴ Teorijske postavke izložene su u P.L. BERGER - T. LUCKMANN, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York 1966; O.G. OEXLE, "Perceiving Social Reality in the Early and High Middle Ages: A Contribution to a History of Social Knowledge" (izv. . "Deutungsschemata der sozialen Wirklichkeit im frühen und hohen Mittelalter: Ein Beitrag zur Geschichte des Wissens") u: B. JUSSEN (ur.), *Ordering Medieval Society*, Philadelphia 2001, s bogatim uputama na relevantnu literaturu. Praktičnu primjenu takvih postavki ilustriraju mnoga suvremena djela. Usp. primjerice H. FICHTENAU, *Living in the Tenth Century: Mentalities and Social Orders* (izv. *Lebensordnungen des 10. Jahrhunderts*), Chicago 1991, te J. HALDON, *Byzantium in the seventh century: The transformation of a culture*, Cambridge 1997.

⁸⁵ Sustav nove vlasti opisuje T. RAUKAR, "Ponovo pod mletačkom vlasti (1409 - 1500)", u: T. RAUKAR - I. PETRICIOLI - F. ŠVELEC - Š. PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom 1409 - 1797* (*Prošlost Zadra III*), Zadar 1987, 44 i d.

kalnu zajednicu sve čvršćim zagrljajem, namećući svoj sustav vrijednosti i uvlačeći stanovnike Novigradskoga kotara, između ostaloga, i u svoju pravnu sferu. Sve je to značilo da su se uobičajene međusobne transakcije pučanstva odvijale u novom okruženju i okolnostima, pri čemu su stare navade i pravila ubrzano gubile značenje, o čemu je ovdje već govoreno. Uređujući u takvim okolnostima svoj svijet 1452. godine, elita je društva Novigradskoga kotara izabrala to uraditi u formi koja je predstavljena kao obnova onoga što je već bilo, čime je postupku priskrbljen legitimitet tradicije, doduše tradicije koja je pripadala jednom već izgubljenome svijetu. Otuda, zapravo, dolazi i onaj nostalgični eho na samome početku teksta kojim se zaziva nešto čega više nema - običaji naših djedova i pradjedova, koji su vrijedili od Nina do Knina! U novoj stvarnosti, naime, područje od Nina do Knina nije više bilo jedinstveni društveni prostor na način kako je to bilo do 1409. godine, a zadugo to neće ni postati, što onodobni akteri, dakako, nisu mogli znati. Promjena je, dakle, bila tako velika da se neki od pripadnika elite novigradskoga mikrokozmosa s njome nisu mogli pomiriti, kako to otkrivaju suvremeni dokumenti. Nadahnuti slikom staroga svijeta, čiju privlačnost zasnjeđuje već naznačeni eho nostalgije, oni se nisu ograničili samo na prisjećanje, nego su se upustili u realno djelovanje da bi stvarnost prisposobili mentalnoj slici. Takav je zacijelo bio slučaj stanovitoga Šimuna Popašinića, koji je posjedovao šest ždrijebova i veliki pašnjak u novigradskome selu Maljine, što znači da je pripadao krugu sitnoga plemstva pa time i lokalnoj eliti ranijega razdoblja. Očito se ne mireći sa situacijom koja je nastala nakon 1409. godine, Šimun se, nažalost pod nepoznatim okolnostima, našao oko 1440. godine u situaciji da ga mletačke vlasti proglašaju pobunjenikom. Upravo u to doba, preciznije zimi 1438/39. godine, mletačke su vlasti imale, s jedne strane, problema s hrvatskim banom, Petrom Talovcem, a, s druge strane, osjećalo se i vrenje u Zadru, pa je čak bilo predviđeno otpremiti u Veneciju one koji su u iskazivanju volje za promjenom vlasti bili najglasniji.⁸⁶ Jesu li i u kakvoj su eventualnoj međusobnoj svezi stajala ta zbivanja, teško je reći, no upravo ona tvore širi okvir u kojemu je i Šimun od mletačkih vlasti definiran kao pobunjenik, što je bilo razlogom konfiskacije već spomenutoga posjeda, kojega je onda mletačka komora iz Zadra počela davati pod godišnji zakup.⁸⁷ Takav je postupak nedvojbeno trebao poslužiti kao primjer onoga što čeka sve koji se nisu mogli pomiriti s promjenama nastalim početkom 15. stoljeća, no unatoč represiji mletačke su vlasti i nadalje imale problema s mentalnom slikom grada i njegova okruženja pod vlašću ugarsko-hrvatskih kraljeva, kakva se održavala u nekih stanovnika. Svi dokumenti, međutim, koje danas imamo, upućuju na zaključak da je nezadovoljstvo mletačkom vlašću bilo ograničeno na krugove elite koja je u doba kraljevske vrhovne vlasti uživala široke povlastice proizašle upravo iz veza s kraljem, njegovim dvorom i upravnim aparatom.⁸⁸ Zaključak se čini važnim jer korespondira sa svim onim što je rečeno o načinu postanka Novigradskoga zbornika i praktično potvrđuje da je i u ovome ruralnom svijetu nostalgija za vremenima vlasti "svete ugarske krune", ako se o njoj uopće može govoriti, bila ograničena na uski sloj društvene elite. Dakako, u njihovu slučaju to

⁸⁶ Vidi naputke za providura kojega su središnje vlasti početkom 1439. godine poslale u Dalmaciju, u: Š. LJUBIĆ, *Listine o odnosajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike IX (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium XXI)*, Zagreb 1890, 114-6. Usp. također prikaz raznih oblika otpora mletačkoj vlasti tijekom 15 stoljeća, u: ŠUNJIĆ, *Dalmacija ...*, 185 i d., koji spominje i situaciju u Zadru početkom 1439. godine (Isto, 199), kao što se na nju ukratko osvrće i RAUKAR, "Ponovo pod ...", 43.

⁸⁷ 02.04.1441. - ... *dati et deliberati fuerunt omnes et singuli fructus, introitus, reditus et prouentus sex sorcium terre aratorie positarum in loco vocato Magline comitatus Nouigradi in pluribus clapis infra suos veros confines et vnus pecie terre partim aratorie et partim pascularie et carso posite prope ecclesiam sancti Petri Premundichi infra suos confines que fuerunt Simonis Popasinich rebelis I.d.d.V. et hoc pro annis quinque ... prouido viro ser Petro de Maineriis ... et hoc pro pretio librarum sexagintaquinque paruorum per ipsum conductorem persoluendorum omni et singulo anno ...* - DAZd, *Datia et incantus*, L. II/6, fol. 56'.

⁸⁸ Usp. zaključke do kojih dolaze ŠUNJIĆ, *Dalmacija ...*, 188, 190, 205, te RAUKAR, "Ponovo pod ...", 41, 43.

nije bila nostalgija za vremenima u kojima su bili povezani s kraljevskim dvorom ili vrhovima upravnoga aparata, ali su zato živjele uspomene na sitne razlike u statusu i rangu proizašle iz uključenosti u aparat preko kojega su župani, odnosno kaštelani obavljali svoje poslove, što je u zatvorenome svijetu seoskih zajednica svakako igralo veliku ulogu.

Zaključujući, dakle, da je sam čin kodificiranja običaja nosio prizvuke nostalgije i u jednoj svojoj dimenziji bio pokušaj održanja mentalne slike vremena kraljevske vrhovne vlasti, okrećemo se materiji običaja i iz njih proizašlih uredbi. U ovoj prigodi, međutim, ne namjeravam posebno raščlanjivati tu materiju jer bi takav pothvat bio osuđen na neuspjeh bez uzimanja u obzir sličnih dokumenata - Poljičkoga statuta, Vranskoga zakonika, ali i Vinodolskoga zakonika. Kako bi takav posao podrazumijevao mnogo više prostora i vremena, ograničit ću se tek na neke temeljne opaske koje upućuju na mogućnost novoga i drukčijeg čitanja tih i sličnih tekstova. U tome smislu valja kao prvo naznačiti da Novigradski zbornik tvori vrlo šarolik materijal iz fonda "društvenoga znanja" i sklopa "društvenog habitusa" - tu se mogu naći gotove mentalne slike (primjerice: seoske zajednice i odnosa koji vladaju unutar nje; odnosa "gospodara" i "kmetića", itd.), nastale kao rezultat praktičnoga ljudskog djelovanja, nesvjesnim mentalnim procesima svedenog na statičnu sliku; potom generativna pravila, poput onih koja se odnose na način nasljeđivanja posjeda, ili onih koja govore o tomu komu se i zašto nijeće vjerodostojnost. Sve te elemente valja posebno usporediti s onim što otkrivaju dokumenti o pojedinačnim transakcijama te pokušati razlučiti koliko su utjecali na stvarno ponašanje pojedinaca. Jasno se mogu uočiti i primjeri onoga što P. Bourdieu naziva "učenim neznanjem", prikrivanja prave naravi transakcija, ali i realnih odnosa, kako to očituje već prvi članak teksta. U njemu se, naime, govori o načinu podjele posjeda između oca i sinova, pri čemu se u opoziciju stavljaju situacije u kojima "sinovi odlaze od oca a bez očeva uzroka" s jedne, i one u kojima "bi ih otac otjerao bez uzroka sinova",⁸⁹ s druge strane. U ovako sročenom tekstu, međutim, nedostaju jasni kriteriji koji razdvajaju te situacije, pa je razlikovanje očito prepušteno kvalificiranim poznavateljima običaja - sucima. No, u takvim situacijama suci nisu svoju odluku donosili temeljem detaljne raščlambe relevantnih činjenica, nego temeljem opće slike koja je u tome malom društvenom svijetu bila izgrađena o svakome ponaosob. To je praktično značilo da se presuda o uzroku podjele donosila uvažavajući status, rang i realnu moć stranaka te s time povezane osobne interese sudaca.

No, ima u Zborniku i primjera koji jasno upućuju na promjene običaja uzrokovane dinamikom društvenih gibanja, kakav je onaj u članku 12., čiji tekst glasi: "Isto tako tko se pogodi drugomu služiti bilo gdje i u kojem god bilo mjestu, uz koji će se dio pogoditi i uz koje uvjete i za koliko vremena, pred svjedocima i pisanim ugovorima, i koji bi drugomu došao na manje ili bi otkazao, da taj gubi svoj dio; i to običaj neće, da čovječji trud propadne".⁹⁰ Paralelu, važnu za puno razumijevanje ovoga teksta, pruža članak 93. Poljičkoga statuta, koji vrijedi u cijelosti citirati jer je usporedbom tekstova moguće ponešto zaključiti o načinima i mehanizmima razvoja sklopa običajnoga prava. Taj članak ("Zakon' od najamnika") glasi ovako: "Tko bi najao najamnika koje hoć' vrste ili za ku hoć' cinu ili na koju hoć' rabotu, na godište ali na mane ali na veće, hoće stari zakon, da ako bi najamnik' pošao od gospodara ne dostavši vrme svoje a prez nikoga podobna uzroka, volan' mu e gospodar' ne platiti ništar'. Nu li bi ga gospodar' prez' uzroka dostoina odagnao pria dostan'a, ima ga platiti za pun' najam. To e bio stari zakon. Da

⁸⁹ BARADA, *Starohrvatska ...*, 159.

⁹⁰ Izvorni tekst glasi: *Item chi s'accorda star insieme dove si voglia et di che luoco si voglia, con che parte s'accordanno et con che ragion et fin a che tempo, dinanzi testimonii et per scrittura, et chi venisse a manco a qualcuno ovvero se disdicesse, che lui perda la sua parte; et questo la consuetudine non vole, che la fatica dell'huomo si perda* (BARADA, *Starohrvatska ...*, 166 - naglasio M.A.).

sada Polica *priuzakoniše* milostivii zakon ovako: ako bi najamnik' stao niko vrime, a ne učini-vši nikoga zla ali štete, volan' e pitati od gospodara oni dio naima, koliko e vrimena zastao tere poiti lipo pokloniv' se. Ako li bi pake gospodaru tolikoe uz'hotilo se u koe hoć' vrime učiniti račun' s najamnikom svojim, volan' ga e plativ' za onoliko koliko e stao ter mu dati proštenie; a toi za toi, neka e svak' slobodan'. Nego samo tribi e vrimena prociniti od godišta; zać e zima trudnia hranom nego lito, a lito e vridnie rabotom' nego zima".⁹¹ Ovdje poljićka kategorija "starog zakona", u kojem je moguće raspoznati i "učeno neznanje" o kojemu je upravo bilo govora (kategorije "podoban uzrok" i "prez' uzroka", pri čemu je pravo razlikovanja pridržano sucima), ilustrira stariji sloj neravnopravnih odnosa najmoprimatelja i najamnika, koji valja vezati uz vremena kada je ponuda radne snage nadmašivala ili bar bila ravna potražnji za njom. Tijekom 15. stoljeća, međutim, hrvatske je krajeve potresala duboka demografska kriza koja je bitno promijenila odnose ponude i tražnje radne snage, stavljajući najamnika u znatno povoljniji položaj,⁹² pa je valjalo mijenjati i "stari zakon", odnosno običaje koji su regulirali status najamnoga radnika. No, osim realne uvjetovanosti promjena, podjednako važan element u punoj raščlambi sustava običajnoga prava za kakvu se ovdje zalažem mora biti i sagledavanje obrazloženja koje su suvremenici prihvaćali pri takvim promjenama. Ono je, naime, u slučaju Poljićkoga statuta jasno iskazano, i to time da je novi odnos na tržištu radne snage formuliran kao "milostiviji zakon", u čemu treba prepoznati znak prikrivanja prave naravi transakcije i odnosa dominacije inherentnog u njoj - ekonomsku nužnost koja mijenja ranije odnose dominacije ovdje se uvija u moralnu i etičku kategoriju milostivosti. K tomu, i članak Novigradskoga zbornika i članak Poljićkoga statuta, uz gotovo identičnu odredbu koja garantira naplatu obavljenoga posla i prije isteka ugovorenoga roka, daju različito obrazloženje uobičajeno u formi uzrečice: u prvome slučaju ekonomsku nužnost pokriva moralna pouka o tome da "običaj ne će, da čovječji trud propadne", a u drugome slučaju novi, "milostiviji" zakon omogućuje "neka je svatko slobodan". Takve formulacije valja svakako dovesti u svezu s upozorenjem P. Bourdiea o prilikama kakve vladaju u društvima koja nemaju razvijenoga i samoregulirajućeg tržišta te izgrađenog obrazovnog i sudbenoga sustava, kakve stvara moderna država. U takvim društvima odnosi dominacije počivaju i održavaju se na strategijama koje obnavljaju i reproduciraju sliku društvene harmonije i transakcijama pripisuju fiktivnu narav, omogućujući na taj način izravnu eksploataciju bez društvenih potresa.⁹³ Na toj se točki, dakle, vraćamo na rezultate koje je donijela raščlamba okolnosti nastanka Novigradskoga zbornika i na izvedeni zaključak da je lokalna društvena elita vodila i strogo nadzirala postupak kodifikacije te ga usmjeravala na takav način da on posluži reproduciranju postojećih društvenih donosa. Ovu temeljnu misao svakako valja držati na umu pri svakoj daljoj raščlambi materijala koji donose naše kodifikacije običajnoga prava.

⁹¹ RAČKI - JAGIĆ - ČRNČIĆ, *Hrvatski pisani zakoni ...*, 96-7.

⁹² Usp. T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1997, 173-6, te M. ANČIĆ, *Jajce. Portret srednjovjekovnog grada*, Split 1999, 130-5.

⁹³ Usp. BOURDIE, *Outline ...*, 183 i d.

Origins of Novigrad collection of Croatian common law

The article researches the origins of manuscript known as Novigrad collection of Croatian common law. It can be concluded that the manuscript was written in 1452, and was supplemented in 1454. It is possible that Venetian authorities also gave consent to that document during that same year. It is obvious that this document was written by a social group who wanted to uphold and protect its own particular interests. Accordingly all similar documents of common law must be understood in the same way. Its legal and historical elements must be supplemented with the understanding of social circumstances in which these collections of common law were written.